

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Ret og straf i Danmark

Holger Rasmussen · Nationalmuseet

Ret og straf i Danmark

Forbrydere, der blev halshuggede og fik hovedet sat på stave, blev begravet på retterstedet med hovedet mellem benene som denne fra galgebakken ved Slots Bjergby i Vestsjælland. Nationalmuseet.

HOLGER RASMUSSEN

Ret og straf
i
Danmark

*Dansk Folkemuseums samling
af retsantikviteter*

NATIONALMUSEET

Omslag og typografi: Jens Lorentzen
Sats og tryk: Gullanders Bogtrykkeri a-s, Skjern
© Copyright Nationalmuseet, København 1986
ISBN 87-480-0587-8

Indhold

Forord . 7

Samlingens tilblivelse . 9

Retsgrundlaget . 11

Herreds-, birke- og landsting . 13

Dommere og prokuratorer . 16

Rettens tjenere . 17

Livsstraffe . 31

Legemsstraffe . 39

Skamstraffe . 41

Katalog . 47

Henvisninger . 93

Forord

Den her givne fremstilling af ret og straf i Danmark er først og fremmest tænkt som en forklaring til den samling af retsantikviteter, der er udstillet på Nationalmuseet. Den behandler derfor hovedsageligt ældre forhold. Kun undtagelsesvis er der bemærkninger, der nærmer sig vor egen tid.

Fremstillingen og den tilhørende katalogdel over museets genstande skulle gøre det muligt at få et indtryk af dette ret så uhyggelige område af vort folks historie. Ønsker man at fordybe sig i emnet, yder litteraturoversigten sidst i bogen den nødvendige hjælp.

Brede i foråret 1986.

Samlingens tilblivelse

Nationalmuseet besidder en lille, men interessant samling af rets- og strafferedskaber, der fik sin første, spæde begyndelse ved enkelte ting, der indleveredes til Det kgl. Kunstskammer og senere til Oldnordisk Museum. En systematisk indsamling skete imidlertid først, efter at Dansk Folkemuseum var blevet oprettet og i 1887 havde fået officiel anerkendelse ved at blive optaget på finansloven.

Kort derefter i maj samme år udsendte Folkemuseets komité en trykt henvendelse til magistraterne i de danske købstæder, hvori man anmodede dem om at »foranledige de Sager indsendte og afgivne til Museet, der i fordums Tid have tjent som Emblemer for Øvrigheden eller været anvendt som Strafferedskaber. Der er omkring i Landet paa flere Raadhuslofter eller i Kjælderne truffet saadanne Gjenstande henlagte, der have den største Værdi til Oplysning om fordums Tidens Retssædvaner og andre ejendommelige Skikke, men som, hvor de nu henligge mellem andet Inventarium, let upaaagtede kunne gaa tabte«.

Museets stifter, Bernhard Olsen, havde i 1884 fået kontakt med byfoged Muus i Sorø, der sendte Folkemuseet en del sager fra byens vægterkorps ledsaget af udførlige oplysninger om genstandene og vægternes funktion. Og desuden havde Bernhard Olsen kendskab til en del ting, der måtte findes på byernes gamle rådhus. Kulturhistorikeren Rasmus Mejborg havde således sendt tegning og beskrivelse af strafferedskaber i Kerterminde.

Museets henvendelse blev besvaret af 14 købstæder. Seks af dem henholdt sig til, at sådanne sager allerede var bestemt for eller afgivet til lokale museer. Men fra magistraterne i Køge, Sorø, Nysted, Fåborg, Kerterminde, Middelfart, Holstebro og Ringkøbing var svarene positive og medførte indsendelse fra retsvæsenets område. Suppleret med de tidligere modtagne genstande udgør de et nogenlunde dækkende billede af ældre tiders straffemetoder.

Mens en del af samlingen har været udstillet siden 1938, har den indtil nu ikke været publiceret. Det sker ved at omtale de ældste, sikkert afhjemlede genstande på baggrund af en almen oversigt over forholdene i Danmark. I en tid, hvor man gennem dagspressen, Radio og TV næsten daglig præsenteres for tortur og strenge straffe rundt om i verden, kan museets samling oplyse om, at tilsvarende engang har været en del af den danske befolknings tilværelse, men også at det er et overvundet stadium.

Til beskrivelsen af det danske retsvæsen og dets straffemetoder slutter sig en oversigt over udvalgte behandlinger af emnet.

Retsgrundlaget

I den ældste tid under de middelalderlige landskabslove rådede endnu resterne af selvtægt. Pågreb man en tyv med tyvekosterne, kunne den bestjålne uden videre hænge ham, og blev han ført på tinge og dømt, var det den bestjålnes sag at få dødsdommen udført og afholde omkostningerne derved. I øvrigt er det betegnende, at på den tid kunne de fleste forseelser, selv drab, sones med bøder. Kun i særlig alvorlige tilfælde blev drabsmænd landsforvist.

Landskabslovene indførte i øvrigt den bestemmelse, at retslige mellemværender skulle afgøres på tinge under medvirkning af befolkningen indenfor retskredsen. Særlige forhold gjorde sig gældende i bysamfundene med mange forskellige befolkningselementer. Her trængte efterhånden hårdere straffemetoder igennem under påvirkning fra Europa. Ribe var således kendt for sin hårde retsforfølgelse. Deraf talemåden: »Tak du Gud, min søn, at du ikke kom for Riber ret, sagde kællingen, hun så sin søn hænge i Varde galge«. Efter reformationen skærpedes straffene på de fleste områder overalt i landet, og flere forseelser end tidligere blev strafbare. Legemsstraffe trådte oftere i stedet for de tidligere bødestraffe.

Med enevælden kom der mere ensartede retsregler for hele landet. Christian V.s lov fra 1683 bragte dog ikke væsentlige ændringer heri, da den hovedsagelig byggede på den ældre danske ret. Hovedsigtet med lovens bestemmelser var dels gengældelse for begåede forbrydelser dels afskrækkelse, der skulle skræmme andre fra at begå forbrydelser.

Først i det 18. århundrede begyndte mildere strømninger at vinde frem. Selve afskrækkelsestanken blev i tidens løb modereret, idet man kom ind på, at det først og fremmest gjaldt om at forhindre forbryderen i at begå nye forbrydelser. Anvendelsen af tortur for at fremkalde tilståelser blev afskaffet af Struensee i 1771. Men allerede året efter blev den pany indført omend i en mildere form.

Fortidens danske straffe forekommer barbariske og afskyelige. Sam-

tiden følte da også ofte misforholdet mellem forbrydelsen og den tilmålte straf, så øvrigheden i mange tilfælde så sig foranlediget til at mildne den ved benådning eller nedsættelse af straffen. Og så må man iøvrigt betænke, at der var en almindelig råhed til stede i befolkningen bl.a. fremkaldt af tugtelsesretten med en omfattende pryglestraf, der udøvedes i hjemmene, i skolerne, i værkstederne, på godserne og indenfor militæret, kort sagt overalt i samfundet.

Råheden fik man allerede at føle i barndommen. Når humanisten Christiern Pedersen i et lille skrift fra 1531 udtrykte håbet om, at skoleungdommen efter reformationen kunne lære med leg, lyst og glæde »uden sådan ubarmhjertig hudstrygelse, slag og plager af ferler og store bøddels ris, som man plejede at bruge i vore danske skoler«, så viste det sig som et forfængeligt håb, idet Rasmus Nyerup, der skrev om skoletugten omkring år 1800, måtte konstatere, »at dette uendelige prygleri, ofte for de mindste bagateller, har kunnet vedligeholde sig lige ned til mod slutningen af det 18. århundrede, og det selv i de bedste skoler, hvor endog de dueligste skolemænd ikke kunne sige sig fri for at have været tyranner«.

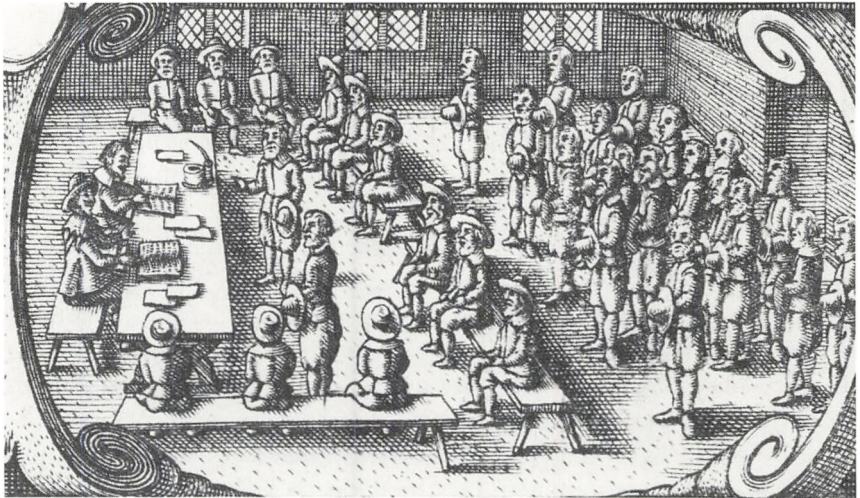
En befolkning, der behandlede således fra barnsben af, måtte nødvendigvis få en afstumpet følelse for andres lidelser.

Herreds-, birke- og landsting

Efter bestemmelser i landskabslovene blev landet inddelt i en række større og mindre retskredse: Herreds- og birketing og over dem landsting. Som øverste instans fandtes kongens retterting, der i 1660 afløstes af Højesteret. I spidsen for herredstinget stod herredsfogden, der i ældre tid sædvanligvis var en bonde, der havde bønder som meddomsmænd, men efter 1660 var det yderst sjældent, at bønder udnævntes til herredsfogder. Oprindeligt var birkefogder også bønder. Da mange birker udgjordes af private godsområder, blev birkefogden og hans skriver her udnævnt af godsejeren og dermed helt afhængige af denne, hvad der nok kunne påvirke retsafgørelserne. Ved landstingene var dommerne adelige. Oprindeligt afsagde de dom sammen med de menige tingmænd, men 1597 bestemtes det, at de skulle dømme alene. I købstæderne lå domsmyndigheden hos byfogden, der var kongens stedlige repræsentant, eller hos borgmestre og råd i rådstueretterne. De sidstnævnte behandlede næsten udelukkende civile sager.

I middelalderen var den dømmende myndighed blevet udøvet af de fremmødte på tinget, og tingfolkene spillede senere fortsat en rolle ved retsafgørelserne, idet de kunne blive udtaget til at være med at fælde dom, afgive tingsvidne eller fungere som nævninge. For at tinget overhovedet skulle kunne fungere, måtte et vist antal tingmænd være til stede. Interessen for at møde frem aftog imidlertid efterhånden, så man måtte gå over til at udskrive beboerne til efter tur at give møde som tinghørere eller stokkemænd, og alligevel kunne det ske, at så få mødte, at tinget måtte aflyses.

Oprindeligt blev de fleste tingmøder holdt under åben himmel selv i købstæderne. Viborg byting holdtes således omkring 1680 på Gammeltorv om mandagen og Skive byting på torvet ved rådhuset om fredagen. Tingstedet udgjordes af en firkant af ret store sten, oven på hvilke der lå fire bjælker eller planker, de såkaldte tingstokke. Her sad fogden og skri-

Herredsting under åben himmel med herredsfoged og skriver ved bordet og de siddende stokkemænd, der omgiver de to, der fører sag. Udenfor stokkene tingalmuen. Ostersson Veylle 1665.

veren samt tinghørerne, de såkaldte stokkemænd, der repræsenterede den lokale befolkning. Her kunne mænd af betydning også få plads, men ellers var pladsen mellem tingstokkene bestemt for parter, vidner og andre personer, der havde noget at forrette på tinget. Den jævne mand, der overværede tinget, måtte derimod stå op udenfor tingstokkene og herfra følge forhandlingerne.

Da det i 1558 var blevet bestemt, at der skulle føres tingbøger over de førte forhandlinger, og at alle vidnesbyrd, domme og breve skulle indskrives og oplæses tydeligt for vidner og parter, inden tinget opløstes, er det selvindlysende, at denne opgave ofte var umulig »under åben himmel og i regn og andet uvejr«. I nødsfald kunne man forlægge tinget indendørs f.eks. til fogdens hus. Efterhånden fik man opført særlige tinghuse, men først omkring år 1700 kom de åbne tingsteder i mindretal.

For at hævde tingets værdighed og rettens gang søgte man at skride ind mod folk, der øvede klammeri på tinge ved »megen uskikkelighed med drukkenskab, slagsmål og anden ond tingsæd af drukne folk«, som det hedder i 1609 fra herredstinget i Fakse. Bl.a. søgte man at få tingstederne

Landstingsaal med dommer og skriver på forhøjning. De fornemme tinghørere sidder med hatten på, mens de øvrige – også de to, der fører sag – har blottede hoveder. Osterssøn Veylle 1665.

flyttet bort fra kroernes nærhed. Ekstra galt var det selvfølgelig, hvis tinget blev holdt i selve kroen, som det var tilfældet i Store Arden i Himmerland i 1698. Et tingsvidne oplyser, at »næste søgnedag efter Påske helligdage var han i Hellum herredsting, som holdes i Store Arden i et krohus, og så han da, at der både før, under og efter tinget blev udtappet øl og brændevin for penge til enhver, som var til stede og søgte tinget, hvilket skete i stuen og ved bordet, hvor retten holdtes i herredsfogdens og rettens nærværelse«. Det har ikke været let at få ørenlyd ved de sager, der behandledes.

Dommere og prokuratorer

Datidens dommere havde erhvervet deres kundskaber om retten gennem det praktiske liv. Ikke enhver, der udnævntes til herreds- eller birkefoged, kunne derfor uden videre sidde inde med de nødvendige kvalifikationer til at lede rettens gang. Til gengæld havde de folk, der gav møde i retssagerne, vel endnu mindre indsigt i retssystemet. Med Danske Lov, der afløste de gamle landskabslove og de mange kgl. forordninger og recesser, blev retsområdet mere overskueligt, og man fik bestemmelser om fremgangsmåden i de enkelte retssager.

Et afgørende vendepunkt indtraf med forordningen i 1736 om indførelse af en juridisk eksamen. Herefter skulle ingen studerende kunne søge ansættelse som dommer eller prokurator eller iøvrigt i retsvæsenets tjeneste uden at være blevet eksamineret i naturretten, den danske ret og romerretten. Og samtidig indførtes en eksamen for »ustuderede« med praktisk juridisk færdighed, der kunne komme til at fungere ved underretterne. Det var de såkaldte »danske jurister«, der kom til at spille en betydelig rolle i overgangsperioden, indtil der var kommet et tilstrækkeligt antal fuldt uddannede jurister.

Et særligt problem udgjorde prokuratorerne. I lang tid var de et ukendt fænomen i dansk retsliv. Folk førte selv deres sager på tinge evt. med bistand af slægt og venner. Først i 1600-årene vandt prokuratorer indpas i Danmark og til at begynde med ikke på den heldigste måde. Deres fremgangsmåde var en sådan, at regeringen i 1638 fandt det nødvendigt at regulere deres virksomhed, idet man fandt, at de hidsede folk sammen, brugte kroglove, forhalede sager, benyttede sig af indviklede indlæg alt sammen for at få sagerne til at trække ud og dermed selv få det størst mulige økonomiske udbytte af dem. Man søgte at begrænse deres antal bl.a. ved at bestemme, at de ikke måtte praktisere i landsbyerne for ikke at få for mange retssager. Mundheldet: »Tag du dit, så tager jeg mit, sagde tyven til prokuratoren«, er vidnesbyrd om, hvor lavt standen stod i det almindelige omdømme.

Rettens tjenere

Vægtere og politi

Til at opretholde ro og orden og føre straffesagerne ud i livet havde samfundet en række hjælpere. I købstæderne var det bl.a. bysvendenes bestilling, men de fik tidligt hjælp af vægtere, der allerede omtales i Københavns stadsret fra 1294. Deres hverv var at holde opsyn med ildløs og at patruljere i gaderne om natten som byens »politi«. Byens borgere måtte dog længe på omgang tage sig af nattevagten, for først under Christian V fik hovedstaden et fast vægterkorps, hvor natvægterne efter at byen havde fået gadebelysning i 1681 skulle tænde og slukke byens lygter efter behov, afværge slagsmål, tyveri og ran og bemærktage sig de skyldige til indsættelse i stadens arresthus.

Vægterne havde en mundering bestående af kappe med bælte og en kraftig kabuds. Bevæbningen var en dygtig kårde og en morgenstjerne. Senere afskaffedes kården, men bæltet blev beholdt og kunne anvendes til at spænde fulde folk fast med, når vægterne transporterede dem bort på en brandstige. Udrustningen afsluttedes med en fløjte for at kunne tilkalde assistance.

Ved korpsets oprettelse i 1683 bestod det af 68 mand, hvoraf 4 tårnvægtere, der fra Frue kirkes og Nikolaj kirkes tårne skulle varsko om ildebrand. Korpset var underlagt politimesteren, fra 1691 politidirektøren, men havde som nærmeste foresatte en vægterinspektør og -løjtnant, der kommanderede dem, når de slog kreds om pælen på Halmtorvet, hvor forbryderne blev kagstrøget, eller om byens skafot ved henrettelser, eller når de eskorterede mindre forbrydere, der måtte bære den »spanske kappe« eller gå med »fedlen« gennem byens gader.

De øvrige danske byer havde også deres vægtere med tilsvarende opgaver som i hovedstaden, men eventuelt med lokale særpræg, som kan illustreres af det følgende: 1882 tiltrådte byfoged Muus sit embede i Sorø og måtte da konstatere, at »vægterne har aflagt at råbe, hvad man ønskede genindført, og det viste sig da, at vægterne ikke rigtig kendte vægterversene; da de skulle sætte mig dem op på papir, blev det til noget vås, hvor-

Instruktionshæfte for nattevægtere fra 1784 med et billede af vægteren i fuld »mondur« med vægtertegn på kappen, bælte, morgenstjerne og håndlygte. Kgl. Bibl.

for jeg anskaffede mig nogle eksemplarer af bogen« (nemlig Fausbølls udgave af vægterversene fra 1862, som vægterne så kunne bruge til at genopfriske deres hukommelse).

Videre oplyser Muus, at »vægterne ikke blot bruger uniformen ved funktion om natten, hvor de dog så godt som aldrig har morgenstjernen med, men at de hver søndag møder i indgangsrummet til den gamle klosterkirke ved Akademiet og holder vagt der med morgenstjernen, indtil gudstjenesten er forbi«. Muus bemærker meget rigtigt, at det »hverken har med kirkegangen at gøre eller med vægtervæsen eller politi overhovedet«. Men det tegner unægteligt et billede af en småkøbstadsidyl fjernt fra de gruelige ting, vi iøvrigt kommer til at beskæftige os med i denne fremstilling.

Ved siden af vægterne fandtes politibetjente, der oprindeligt var orga-

Akvarel af J. Senn fra begyndelsen af 1800-årene, der fra venstre til højre viser slavefoged, slave, politibetjent og to vægere. Københavns Bymuseum.

niseret rent lokalt og underlagt byøvrighederne, men som ved forordning af 22/10 1701 overførtes til by-, herreds- og birkefogderne. Ved den lejlighed udstyredes betjentene med et særligt tegn i form af en kort stav med en metalhånd på enden. Dette tegn afløstes i hovedstaden i 1771 af en medaille med byvåbnet og en indskrift. Senere indførtes skilte af varierende udformning, men næsten altid forsynet med en politihånd med øje. Sådanne politiskilte fik anvendelse over hele landet.

Selv om en række af vægternes funktioner efterhånden blev overtaget af politiet, havde de stadig pasning af gadelygterne under den natlige patruljering som en vigtig opgave. Da hovedstaden omkring 1862 fik gasbelysning, blev vægterne overflødige. Byens borgere blev da ikke længere forstyrret eller beroliget ved at høre vægterne udråbe tiden for hvert hele klokkeslæt natten igennem. I mange købstæder fortsatte vægterne dog, som vi har hørt fra Sorø, længe endnu med deres natlige rundering og vægtersang.

Sognefogder

På landet fandtes i mange sogne en slags politimyndighed ved sogne- eller bondefogder, som tilsattes af lensmændene. Men først med forordningen af 11. november 1791 fik man en ensartet ordning for hele landet ved sognefogder, der blev beskikkede af amtmændene. Efter forordningens bestemmelser skulle hvert sogn have sin sognefoged og hertil skulle tages »de skikkeligste, redeligste og mest kyndige mænd blandt sognets almue«. Hvervet var et borgerligt ombud, men aflønnet. De fleste, der blev valgt, fungerede som regel over en lang periode.

I udførelsen af sine forretninger skulle det være sognefogdens pligt »at vise sagtmodighed og beskedenhed mod almuen«, men så forudsattes også, »at sognets beboere skal med velvillighed imodtage hans advarsler, med agtelse for hans bestilling efterkomme det, som han i lovens navn og efter øvrighedens befaling anordner, samt med beredvillighed være ham behjælpelig i alt, hvad der hører til at fremme orden og rolighed«.

Som en af sognets egne folk havde sognefogden nok ikke større behov for ydre kendetegn på sin værdighed, men om nødvendigt kunne han under udøvelsen af sine hverv møde med sognefogedskilt og en solid stok, hvortil senere kom en guldtræset kasket.

Stodderkonger

Endnu en slags politi fandtes fra ældre tid, nemlig fattigfogderne eller »stodderkongerne«, som de hyppigst blev kaldt. Deres opgave var at holde orden på tiggernes skare og at hindre fremmede, omstrejfende tiggere i at ligge det område til byrde, som stodderkongerne var sat til at vogte. I de danske byer kendes institutionen i alt fald siden renæssance-tiden. I 1587 befalede Frederik II, at der i hvert købstadssogn skulle være een eller to stodderfogder, der blev en slags kommunale embedsmænd, som udstyredes med dragt, »bysens tegn« som vidnesbyrd om deres myndighed og en eller anden form for våben, en stok, en stav eller et slags spyd. Som stadens tjenere blev købstædernes stodderkonger ofte pålagt en række af de foragtede hverv, som ellers tilkom natmændene.

Først langt senere blev stodderkongeinstitutionen indført på landet. I 1735 androg Sjællands stiftøvrighed om »på en del steder i hvert sogn at få beskikket en fattiges foged, der dag efter anden kunne gå om i sognets byer for at holde omløbende fra betlen samt henviste til deres eget hjemsted«. Disse fattigfogders aflønning skulle bestå i, at de på omgang skulle bespises af gårdmændene i de landsbyer, de besøgte.

Denne ordning for Sjælland blev i 1739 udstrakt til hele landet, idet det bestemtes, »at der i hvert sogn på landet sættes en bettelfoged, som skal oppasse og holde sognet ryddeligt for fremmede betlere, hvortil den stærkeste af de fattige bedst kunne bruges, som skal sætte de omløbende betlere i halsjernet«. For hver omstrejfer, han pågreb, skulle stodderkongen have 4 sk., men derudover ingen løn, da han jo var delagtig i den forplejning, der kom sognets egne fattige til del. Kun hvis 2 til 3 sogne enedes om en fælles stodderkonge, kunne der udbetales ham »noget vist« af herredskassen.

Forordningen synes ikke at være fulgt overalt, men da fattigreglementet af 1803 bestemte, at hvert sogn skulle sørge for sine egne trængende, blev det nødvendigt med en nøjere kontrol, og regeringen og dens embedsmænd anbefalede da at indføre stodderkongeinstitutionen overalt, hvor det endnu ikke var sket. Den var derfor almindelig på landet i nogle årtier, og traditionen om stodderkongerne på landet var som følge deraf endnu i frisk minde, da Evald Tang Kristensen i slutningen af forrige århundrede indsamlede folkeminder. I bogen »Det jyske

almueliv« findes flere beretninger herom. Den følgende fra Vestjylland kan tjene som eksempel.

»Vi havde en stodderkonge fælles for Ølgod, Tistrup og Hodde og han var ridende på et helmis og havde en stor rød chenille om sig og skilt på brystet og to pistoler. Men da han ikke kunne holde en ret opsig, for det hans distrikt var for stort, blev det skilt i to distrikter, hvoraf Ølgod blev det ene. Først for en fem år siden blev det afskaffet at have stodderkonge her. Han gik omkring mindst en dag i hver uge, og så fik han en marks penge for hver stodder, han nappede. Stodderkongerne fik deres løn af kommunen, halvanden tønde korn og så sportler, og de fik gerne fri mad, hvor de kom ind«.

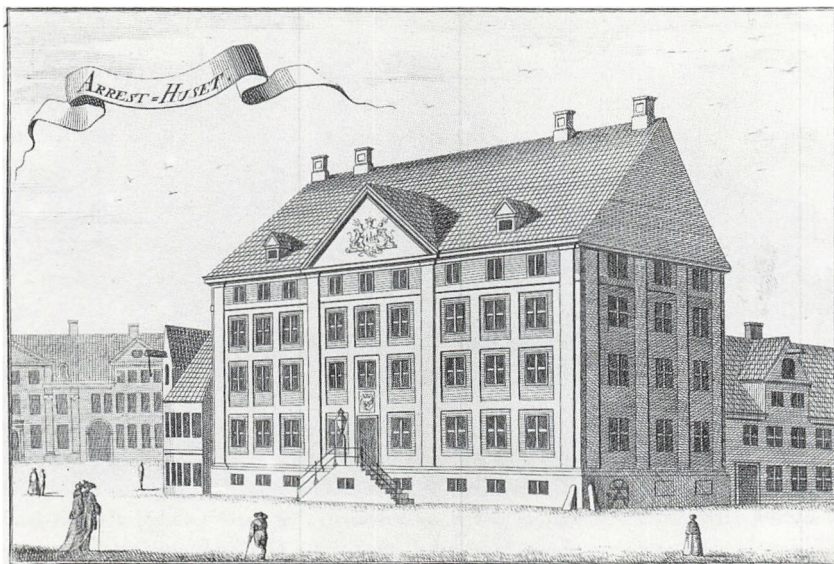
I byens hægte

Fængsel som frihedsstraf kendes fra middelalderen, men spillede en underordnet rolle sammenlignet med de øvrige straffeformer. I første række var fængslerne arrestlokaler, hvor fangerne forvaredes, til der var afsagt dom i deres sag. Forbrydere med langvarig frihedsstraf blev sendt til Bremerholm eller et andet af landets fæstningsværker for at arbejde i »jærn«.

Påny er det købstæderne, der går i spidsen, fordi købstæderne langt stærkere end de ældre landskabslove hævdede det samfundsmæssige hensyn i spørgsmålet om forbrydelse og straf. Allerede fra 1200-årene bliver der da indrettet fængsler i byerne under navn af »hægte«, »mørkehus«, »gemme« eller »kiste«, uden at man af disse benævnelser direkte kan skønne, hvordan de har været indrettede.

Fra 1500-årene er der nogle oplysninger om fængslernes indretning, som tyder på, at det har været små, selvstændige bygninger anbragt i nærheden af byens rådhus. Det var således tilfældet i Odense, hvor der inde i rådhusets gård lå et lille fangehus, der gik under navnet »Gyckes-« eller »Gøges hat«. Det var en muret bygning, og benævnelsen »hat« går sikkert på bygningens form med et hatlignende tag ligesom et andet lille hus ved rådstuen, der kaldtes »kabudsen«. Ved rådhuset i Helsingør var der ved samme tid et særskilt fangetårn eller fangehus.

Fra det nævnte århundrede bruges benævnelsen »kælder« imidlertid næsten overalt om byernes fængsler, og det må vel betyde i de fleste til-

Arresthuset eller slutteriet i København, opført 1706–12. Det busede foruden »misdædere« også dem, der sad arresteret for gæld. Huset brændte i 1795. Stik i Pontoppidans Danske Atlas.

fælde hvælvingerne under rådhusene, hvor fangerum og vinstue således kom til at ligge side om side. Med kælder kan man dog også have ment de fangerum, der fandtes under flere af de danske købstæders byporte. Under Nørreport i Randers forvaredes fangerne i en dyb, mørk kælder, som gik under navnet »Nørreband« eller »Limhuset«, og under Vesterport i Ålborg fandtes et dybtliggende, surt og uhyggeligt arrestrum, kaldet »Pumpen«. Endnu så sent som det 18. århundrede brugte man i Roskilde kælderen under St. Laurentii tårn til forvaring af fanger.

Fængslernes klienter var af mange forskellige slags fra skyldnere til tyve og mordere. Så vidt muligt søgte man at holde de forskellige kategorier nogenlunde adskilt. Var fangernes antal for stort, kunne købstadens ølkælder tages i brug, men hyppigere måtte byfogdens hus holde for. Her kunne da de mere ordentlige arrestanter anbringes. Det laveste udsud henvistes til »bøddeliet«, bøddelens af alle skydede hus, der var forsynet

Birkedommerfængslet fra Revsvindinge på Fyn, nu genopført i Den fynske Landsby. Fængslet består af en svær kampestenskælder med en celle, der har et enkelt vindue. Den fynske landsby fot.

med fangehuller. Så havde bødlen også delinkventerne på nærmeste hold, når dommen var faldet, og afstraffelsen skulle finde sted.

Fængsler og fangehuller var dog ikke begrænset til byerne, selv om de fleste oplysninger haves herfra. I frilandsmuseet Den fynske landsby er genopført et fængsel, der lå ved birkedommergården Liselund ved Revsvindinge på Fyn. Det består af en svær kampestenskælder med en dør og et enkelt vindue, og over kælderrummet findes en overbygning i bindingsværk med et højt, firsidet stråtag og således sikkert meget lig de små fængsler, der fandtes ved rådhuset i Odense i 1500-årene.

Revsvindinge lå under herregården Ravnholt, der således har haft et egentligt fængsel for birkets forbrydere. Det almindelige på landet var ellers, at godserne – og det gælder både krongodserne og de private godser – havde et fangerum på selve gården, hundehullet, hvor gods-ejeren anbragte sine genstridige og opsætsige bønder, hvad enten de kom for retten eller ej.

Om alle de nævnte fængsler og fangehuller gælder nok Hugo Matthies-sens karakteristik, at de var »sande pesthuler, mørke, sure og skimlede af

Fange belagt med svære hånd- og fodlænker. Billedet er fra en demonstration på vægteren ved Hobro arrest. Affotografering af billede på Hobro Museum.

mug, vrimlende af utøj, som i mængde udklækkedes i det tommetykke lag af stinkende uhumskheder, der fik lov til at ophobe sig blandt de ulykkelige beboere«, for sjældent mere end een gang om året blev der muget ud af rakkeren, som mens arbejdet stod på måtte ryge forsvarligt med malurt og enebær for at tage det værste af stanken. Når møget var fjernet og gulvet havde fået et lag sand eller halm, var der for en kortere stund mere tåleligt at være.

Gang på gang har man efterretninger om, at fangerne brød sig ud fra fængslerne, selv om man søgte at sikre døre og vindueshuller bedst muligt. For at afværge faren blev mange fanger sluttet i jern, idet fængslerne havde et større eller mindre udvalg af lænker fra de mere enkle håndklover eller fodjern til den store fangebolt med fem solide bøjlere, en til hals, to til håndled og to til fødder. I mange fangehuller fandtes også den gammelkendte »stok« eller »blok«, en liggende, vandret gennemsavet egebjælke med runde, gennemgående huller, skåret halvt i øverste og halvt i nederste del af bjælken, sådan at den sammenlukket om benene på en fange hindrede ham i at komme løs.

Forholdene for de arresterede bedredes egentlig først med de nye, grundmurede rådhus, som i det 18. århundrede rejstes i købstæderne. Her blev indrettet arrestrum, der kunne give de indsatte mere menneskelige vilkår.

Bøddel og rakkerknægt

Den dominerende skikkelse i ældre tiders retsfuldbyrdelse var bøddelen, også kaldet mestermanden og senere skarpretteren. Først med købstædernes opkomst blev bøddelembedet en påtrængende nødvendighed, for – som Hugo Matthiessen har fremhævet – frembød disse fremvoksende stæder, hvor alskens broget folk strømmede til, farlige arnesteder for angreb på de lovlige tilstande. Derfor måtte rettens sværd være hvæstet og uden skånsel ramme de formastelige, som krænkede lovens bud. Det er da også karakteristisk, at alle bylove adskiller sig fra de gamle landskabslove ved at lægge særlig vægt på strængthed og hyppigere livs- og legemsstraffe. Og til at udføre dem krævedes der ubetinget en specialist.

Bøddelens gerning var mangfoldig. Det ses entydigt af den specificerede takst for hele landet, som fastsattes ved kgl. reskript af 1698:

For et hoved med sværd at afhugge	10 dlr.
For et hoved med økse at afhugge	8 dlr.
For en hånd eller finger at afhugge	4 dlr.
Et hoved og en hånd at sætte på stejle for hver 2	4 dlr.
For at hænge	10 dlr.
For en af galgen at nedtage	4 dlr.
For en hel krop at lægge på stejle og hjul	7 dlr.
For en at slå arme og ben i stykker og lægge på stejle	14 dlr.
For en krop at nedgrave i jorden	3 dlr.
For en død krop at udføre af by	2 dlr.
For en at partere og lægge på stejle	12 dlr.
For hvert kneb med gloende tænger	2 dlr.
For at brændemærke	4 dlr.
For kagstrygning	5 dlr.
For at piskes af byen	7 dlr.
For at vise af byen og herredet	4 dlr.
For at brænde en krop	10 dlr.
For at brænde pasquiller eller andet deslige	3 dlr.
For at slå navn på galgen	2 dlr.

Det følger af sig selv, at bøddelen ikke alene kunne klare alle disse forretninger, hvortil i ældre tid desuden kom sådanne foragtede bestillinger som at sørge for byens renovation, at bortslæbe ådsler, jage løsgående hunde og svin, feje skorstene m.m. Som hjælpere havde han bøddelknægte, rakkere eller natmænd eller hvad disse på den endnu lavere sociale rangstige kaldtes. Deres bestilling gjorde ikke blot dem selv, men også deres arbejdsgiver uærlige i borgerskabets øjne. Det tillodes dem da heller ikke at bo blandt ærlige folk. Bøddelhuset og rækkerkullen, hvor ådsler og andet skarn blev smidt hen, fandtes i udkanten af byen.

Når man så med en sådan afsky på bøddelen, kunne det være vanskeligt at få embedet besat, især da tidligere hver købstad og hvert herred søgte at have sin egen mestermand. Man greb da oftere til at benåde en dødsdømt mod at han påtog sig bøddelhvervet, men man sørgede alligevel for, at han ikke slap helt uskadt fra galgens skygge, sådan som det fremgår af en tyverisag fra Langeland i 1557. Her stod en Rasmus Clausen på herredstinget tiltalt for at have stjålet en halv skæppe byg. Trods

den, som vi nu synes, ringe forseelse var han dømt til at hænges, og mestermanden var da også rede til at klynge ham op. Tyven bad imidlertid om nåde mod »at blive bøddel der på landet og beholde sit liv«. For herredsmændenes bønns skyld gik den bestjålne ind derpå, dog på de vilkår, at han skulle blive bøddel og få tyvs- og bøddelmærke indebrændt samt skåret det ene øre af.

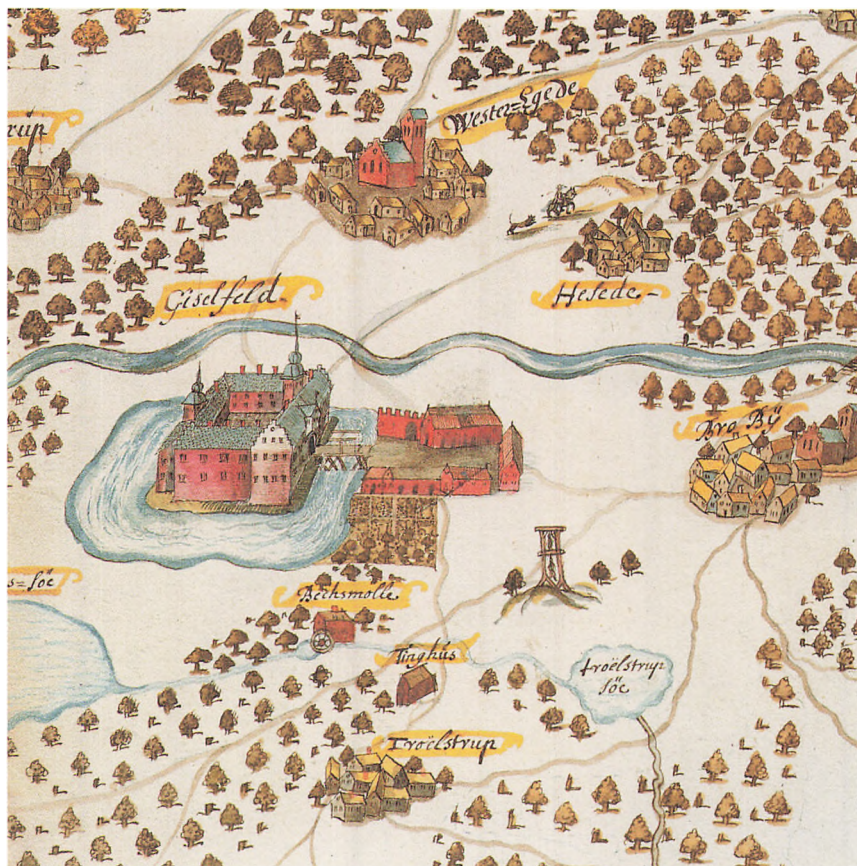
En ændring i bødlernes stilling her i landet skete først for alvor ved enevældens indførelse. Indtil da havde de været kommunale embedsmænd, hver indenfor sit ret begrænsede område. Nu blev de kgl. embedsmænd, der skulle ansættes af stiftamtmandene, og samtidig blev bødlernes antal kraftigt reduceret og den enkeltes virkeområde tilsvarende udvidet, sådan at et »bøddeldømme« kom til at omfatte store dele af landet, hvor indehaveren af embedet fra sit standkvarter i distriktets vigtigste by udøvede sin eneret på alle henrettelser og legemsstraffe.

Samtidig hermed skete der det, at embederne blev overtaget af faglærte, tyskfødte skarprettere, som bødlerne nu kaldtes, tilhørende vidt forgrenede mestermandsslægter i det store rige mod syd. Skarpretterembedet frigjordes ved denne tid desuden for rakkerarbejdet, og dette sammen med de nye folks større dannelse, formue og kgl. udnævnelse bevirkede, at skarpretterne arbejdede sig ud af den uærlighed, som havde fulgt de gamle bødler til det sidste.

Fra 1866 fandtes blot een statsansat skarpretter for hele landet. Embedet ophørte at eksistere i 1927.

Kagmanden fra Tønder, nu på byens museum, har engang været topfigur på byens kag. Han viser mestermanden i fuld mundering med rettersværdet ved siden. I højre hånd har han efter alt at domme haft en pisk. Tønder Museum fot.

Gisselgård ved Haslev havde egen retskreds, eget tinghus og galge. Galgen var en af den sjældne slags med to etager, så de største skælmme kom til at dingle overst. Farvelagt tegning fra o. 1663 i Nationalmuseet.

Livsstraffe

»Retfærdighedens højsæde«

Som det skræmmende tegn for alle forbrydere rejste sig i ældre tid galgerne over det ganske land. De er for længst forsvundne, men stednavne som Galgebakke, Galgebjerg og Galgehøj vidner endnu om, hvor de tidligere fandtes. En øjenvidneberetning om en galgebakke med dens tilbehør har vi fra begyndelsen af forrige århundrede, da historikeren Christian Molbech på en rejse i Jylland i 1813 var på vej nordpå mod Vejle. »I skoven på højre side af vejen uden for kirkebyen Viuf mødte os ganske uventet synet af en galge, den første jeg nogensinde så og måske den eneste, man i hele landet vil finde. Den var dog ubeboet, skønt en ordentlig fodsti gik op til lyngbakken, hvor den står; kun en ko stod lige under galgen og nød udsigten til landevejen! Ikke længe efter, medens vi endnu var i samtale om dette retfærdighedens forældede højsæde, fik vi at se på venstre hånd af vejen en stejle med sit hjul, og nu begyndte det virkelig at gyse lidt i mig – «.

Man forstår godt Molbechs gysen ved på een gang at se galge og hjul og stejle, selv om der ingen forbrydere fandtes i dem, men hans gysen har dog været for intet at regne mod den skræk, der omgav retterstederne på en tid, hvor de var i hyppig brug. Han har sandsynligvis ret i, at galgen ved Viuf var om ikke den sidste, så i alt fald en af de få tiloversblevne, for henrettelse ved hængning var næsten ophørt ved en forordning i 1771. Blot indenfor militæret kunne man efter krigsartiklerne straffes med galgen. Men tidligere havde hver købstad og hvert herred i landet sin galge enten anbragt på en offentlig plads i byen eller hyppigere højt på en bakke nær alfarvej.

Der var galger af forskellig slags. Landets hovedstad havde en galge med muret, ottekantet underdel og en indvendig trappe, der førte op til platformen med de tre stolper, der var forbundet med tre bjælker. En tilsvarende havde man i Ribe, og her skelnede man mellem bjælkerne, idet den ene var for kongens tyve, den anden for byens og den tredie for fremmede. Men så solide galger var en undtagelse. De fleste var af

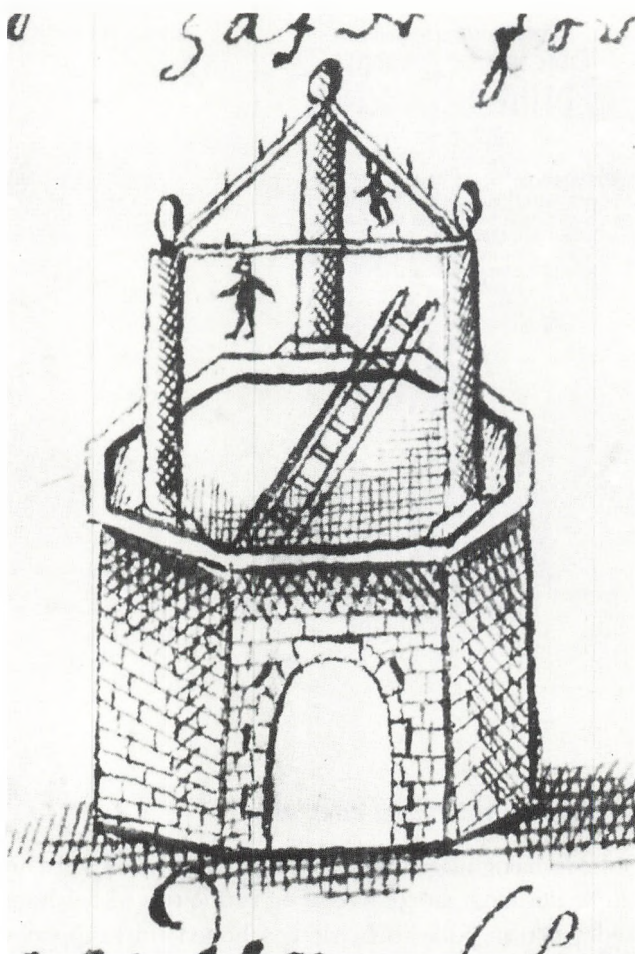
enkler konstruktion uden mur, platform og trappe. Ser man de ældre byprospekter efter, findes der både trebenede og tobenede, men også en del af den enkleste type, halvgalgen, der bestod af en enkelt kraftig stolpe med udliggerbjælke. Enkelte eksempler på toetages galger, hvor de største skælmene kunne komme til at dingle øverst, har der også været. I et prospekt af herregården Gissfeldt er en sådan anbragt på en bakke i nærheden af tinghuset, der ligger mellem landsbyen Troelstrup og gårdens vandmølle.

Som tidligere nævnt var det oprindeligt overladt den bestjålne selv at klynge tyven op, og det kunne ske hvor som helst, f.eks. i det nærmeste træ. Det ændredes med Jyske Lovs bestemmelser, men ved strafudmålingen benyttedes længe formuleringen, at forbryderen dømtes »til galge og gren« som et levn fra den ældre tilstand. Hængningen var nu bøddelens arbejde. Med bagbundne hænder og strikken om halsen blev synderen ført baglæns op ad stigen trin, til bøddelen kunne knytte rebet og fjerne stigen. Skete det, at strikken bristede var det en gammel, stiltiende vedtægt, at synderen dermed havde udstået sin straf. Slap han levende fra faldet, var livet hans. Kvindelige tyve blev normalt ikke hængt, men i grove tilfælde levende begravet »for deres kvindlige æres skyld«. Andre livsstraffe for kvindelige forbrydere var at blive druknet i en søk eller brændt på bålet. Den sidste henrettelsesmåde blev især brugt ved hekseprocesserne, som iøvrigt ikke skal behandles her.

Den hængte betragtedes som uærlig og måtte ikke komme i kristen jord, men blev kulet ned på selve galgebakken, hvor også andre, der havde lidt en uærlig død, blev begravet i mange tilfælde med hovedet mellem benene. At dø i galgen var en skændsel, så det opfattedes som en nåde, såfremt man i stedet kunne blive halshugget. Denne form for benådning fandt af og til sted, men ellers var man yderst konsekvent med at få den idømte straf fuldført. Selv tyve, som det lykkedes at tage livet af sig, mens de sad indespærret, blev alligevel klynget op, så galgen ikke blev snydt.

Hængning blev som andre henrettelser betragtet som afskrækkende eksempel, så da der i 1766 fandt en hængning sted udenfor Haderslev, blev den dødsdømte ledsaget af elever fra byens skoler for at se på. Til skræk og advarsel lod man også de hængte blive i galgen, til de eventuelt faldt ned af sig selv. Men ikke altid fik de lov at hænge i fred. En tyve-

Københavnns murede galge udenfor Vesterport. Den trebenede galge er rejst på en sokkel med indvendig trappe til platformen. Tegning af lægen Holger Jacobæus i sin rejsebog 1672. Kgl. Bibl.

knægt fra Stenum, der blev hængt i Jerslev galge i september hang der endnu hen på sommeren året efter. Dog manglede han et par fingre, som man mistænkte en eller anden for at have snuppet for at bruge til magiske formål. Bl.a. anså man en tyvefinger for at gøre øllet drøjere og mere brusede og velmagende, når den i en tråd blev hængt ned gennem tøndens spunshul.

*Henrettelse ved sværd af Christian Pedersen
Als for søroveri. Skillingstryk fra 1719. Kgl.
Bibl.*

At rettes med sværd eller økse

Stillede hængningen ikke de store krav til mestermandens færdighed, så skulle der langt større øvelse og rutine til ved halshugning. Ikke altid lykkedes det at skille forbyrderens hoved fra kroppen ved det første hug. Kludrede bøddelen i det, kunne han blive udsat for tilskuernes raseri, der ikke begrænsedes til skældsord og forbandelser alene, men også kunne gå over til at dænge mestermanden til med sten.

Halshugningen foregik enten med sværd eller økse. Sidstnævnte våben synes at være det oprindelige, og i visse egne fik bøddelsværdet kun langsomt, eller slet ikke, indpas. At rettes med sværd ansås for langt hæderligere, så man på et vist tidspunkt opfattede det som et privilegium, der først og fremmest tilkom fødselsadelen. Brugen af sværd udelukkede

f.eks. ikke begravelse i indviet jord. Men ingen døds måde var så usikker og farlig som netop henrettelse med sværd, for mens synderen, som skulle miste halsen ved øksen, lagde hovedet på en blok, mens bøddelknægten ved håret holdt ham fast, knælede den, der skulle rettes med sværd, frit ned på den bare jord eller på en dyng sand med hovedet oprejst, og bøddelen måtte afhugge det uden støttepunkt. Denne henrettelses måde blev da også afskaffet i 1791, fordi man anså brugen af økse for sikrere.

Halshugning fandt i reglen sted på galgebakken, hvortil den dødsdømte blev kørt under bevogtning fulgt af bøddelen med blok og henrettelsesredskaber. Efter at hovedet var skilt fra kroppen, blev det vist frem af bøddelen eller hans håndlanger. Mens H. C. Andersen var i latinskole i Slagelse, skulle tre mennesker henrettes udenfor Skelskør. Det var en pige, hendes kæreste og en tjenestekarl, der havde ombragt pigens far. Latinskolens øverste klasse fik fri for at tage ned at se på henrettelsen. De kom til Skelskør, netop som de dødsdømte blev kørt ud af byporten til retterstedet, hvortil de blev ledsaget af præster, der sammen med de dødsdømte sang en salme. Pigen var den første, der blev henrettet.

»Først ved det andet slag faldt hovedet«, fortæller H. C. Andersen. »Nu fulgte de to andre, der på samme blodige blok lagde deres hoveder. Nu kom pigens gamle bedstemoder og græd, lagde hendes lig i en kiste, medens begge karlenes hoveder blev sat på stage og kroppene lagt på stejle«. De fremmødte ved retterstedet reagerede på forskellig vis. Andersen bemærker, at han selv følte sig forunderlig til mode. »Rakkerknægtene spiste ål og drak brændevin efter eksekutionen. Bønderfolkene stod underlig ufølsomme deromkring, talte om de gode klæder, der nu skulle ligge der til ingen nytte, som mangen en kunne have godt af. En skrædder fra Slagelse havde digtet en vise, man kunne købe sig. Ordene var lagt i munden på de henrettede«. Og så skete der det, som ofte forekom ved halshugning: »Jeg så en stakkels syg, hvis overtroiske forældre, for at han kunne helbredes for slag (apopleksi), lod ham drikke en skål af de henrettedes blod, og så løb de afsted med ham i vild flugt, til han sank til jorden«.

Det var imidlertid ikke altid, man nøjedes med halshugning. I en skærkelse af dødsstraffen ved en forordning af 1697 om grove morderes straf hedder det, at en sådan skal »uden al nåde således straffes, at han af skarp-

Boenitensis Laare
 Og
Næmodig Klage /
 udøle af
 En bedrøvet Misdæder /
 ved Navn
Nicolai Marcusen /
 Archelic-Meyters Maet /

Som ubi sit Druckenstab ihjelstal sin Cammerat med en Knif; den 15 April 1715, hvorfor hand i Dag den 11 Jun. 1716, skal udstaa sin Straf paa Gronland / i det hans Hoved med en Øxe afhugges / og Kroppen af Prats-Manden begravdes.

Meteb: Som en Hiort med Først befangen.

Fyrt Aar 1716.

Henrettelse ved økse af arkelimedhjælper Nicolai Marcusen, hvis afhuggede hoved blev sat på stave. Skillingstryk fra 1716. Kgl. Bibl.

Jens Nielsens
Henrettelse

i Fængselsgården i Horsens Tugthus,
 den 8de November 1892, ved Dagen.

Med Beretning.
 København.
 Trykt hos Wenzl. Kornbeum.

Jens Nielsens henrettelse i Horsens tugthus 1892. Præsten beretter den dødsdømte. T.h. står mestermanden og hans hjælper parat med bøddel-øksen og blokken. Skillingstryk fra 1892. Kgl. Bibl.

retteren knibes med gloende tænger, først udenfor det hus eller sted, hvor mordet er begået, siden, om det er i en købstad, på alle byens torve eller offentlige steder, og om det er på landet, da tre gange mellem gernings- og retterstedet og allersidst på retterstedet. Dernæst skal den skyldiges højre hånd levende afhugges med en økse og siden hovedet i lige måde med en økse, hvorpå legemet af natmandens folk skal lægges på stejle og hovedet tillige med hånden fæstes på en stave oven over legemet.

Forbryderen skulle altså ikke blot miste sit hoved, men efter henrettelsen klæde hjul og stejle, idet den døde krop parteredes og de sønderdelte lemmer flettedes ind i det hjul, der på en pæl var rejst ved henrettelses-

pladsen. Hovedet selv kunne med et solidt spiger sættes op på en pæl på retterstedet eller anbringes mellem benene på den henrettede. Her er ikke blot tale om gengældelse for forbrydelsen, men om en vildskab i udførelsen, som måske klarest kommer frem, da Corfitz Ulfeldt var blevet dømt fra ære, liv og gods for landsforræderi.

Da man ikke kunne få fat i ham selv, foretog man i 1663 en henrettelse af ham *in effigie* i form af en dukke, der i et og alt lignede ham. Og det skete midt i hovedstaden på pladsen foran Københavns slot for at så mange som muligt kunne overvære handlingen. Først fik dukken bind for øjnene, hvorefter højre hånd og derefter hovedet blev hugget af. Så blev kroppen kastet hen på en bænk, klædt nøgen af og skåret op, hvorefter hjerte og indvolde blev taget ud, kastet på jorden og flænset i stykker, hvad der fik mange af tilskuerne til at holde sig for næsen på grund af en ulidelig stank, da indvoldene allerede i nogle dage havde siddet i kroppen. Til sidst blev dukken parteret i fire dele og »fjerdingerne« hængt op i de vigtigste bastioner ved Nørre-, Øster- og Vesterport samt på Christianshavn.

Nytorv i København med byens skafot, en ottekantet muret forbojning med skampælen, kagen, i den ene ende. Bag den rådhuset, der havde fangebiller – og vinkælder med skænkestue – i kælderens. Maleri af Rach/Eegberg o. 1750. Nationalmuseet.

Legemsstraffe

I byens kag

En legemsstraf af stor sejlivethed var kagstrygning, der fandt sted ved byens kag, hvor delinkventen lænkedes fast og piskedes af bøddelen. »Hver by i riget, den være sig nok så ussel og ringe, havde sin egen kag, stor eller lille, af træ, af bindingsværk eller af grundmur, men uden tvivl alle vegne så nogenlunde af samme grundtype«, skriver Hugo Matthiessen. Der var dog betydelig forskel fra sted til sted. På Nytorv i København havde kagen en muret, ottesidet underbygning med dør og indvendig trappe til platformen, i hvis ene ende skampælen rejste sig med en løve med et skjold i klørerne som en topfigur, så her kunne den, der blev pisket, ses af alle. Også andre byers skampæle var udformet som figurer, men den eneste, der er bevaret til nutiden, er kagmanden fra Tønder, der utvivlsomt forestiller byens mestermand.

Mange småstæder måtte dog nøjes med langt enklere skampæle, og de prangende eksemplarer af byernes kag forsvandt efterhånden og afløstes fra midten af det 18. århundrede af simple træpæle med et halsjern og eventuelt et par lænker. Og også disse forsvandt, efter at kagstrygningen omkring 1840 var blevet afskaffet. Men indtil da kunne man blive dømt til at »miste huden« ved piskning, hvor straffen var 27 slag af 9 ris, 3 slag med hvert på den blottede ryg. Straffen idømtes for tyverisager og sager mod prostituerede og ruffersker. Pryglestraffen – omend ikke som offentligt skuespil – fik dog en kortvarig opblomstring, da P. A. Alberti i 1905 fik gennemført prygleloven, selv om næsten alle sagkyndige protesterede imod den. Loven ophævedes igen allerede i 1911, og derefter fandtes prygl kun som disciplinærstraf i straffeanstalterne og her kun lidet brugt.

Udover kagstrygningen havde kagen imidlertid en række andre funktioner både ved legemsstraf og skamstraf. Hugo Matthiessen har beskrevet kagen, hvorfra »skøgenes afklippede hår vajede om dens plumpe krop; fastnaglede med søm fortørrede tyvenes afskårne ørelapper på dens træ, menederes afhugne fingre, ja til tider tilmed udrevne tunger talte et sprog, som i sin fyndige gru ikke kunne misforstås«.

Den sidst nævnte straffeform har dog vist aldrig været anvendt herhjemme, men afskæring af ører har vi mødt hos ham, der blev bøddel på Langeland. Og i 1545 dømtes en falskner i Odense til at piskes ved kagen »og dertil at miste to fingre at slås på kagen, at andre, som ville fordriste sig til sådant, må deraf lære ikke at bruge sådan forræders stykke«.

Kagstrygning ledsagedes i visse skærpede tilfælde af brændemærkning, hvor bøddelen med et glødende jern brændte et tegn, oftest byens våben, på forbryderens legeme, mest synligt og mest diskriminerende på panden. Foruden at være vanærende var brændemærket også et genkendelsestegn for det tilfælde, at den pågældende igen forså sig. Brændemærkning som straf afskaffedes 1840.

Tortur

Tortur anvendtes for at fremkalde tilståelse, og var således ikke egentlig legemsstraf, men mindst lige så pinefuld måske endda mere. Om fornødent kunne tortur anvendes i 2–3 omgange og alt efter forbrydelsens grovhed stigende i styrke. Ved større forbrydelser anvendtes først tomeskruer, dernæst udstrækning af legemet ved tove i arme og ben eventuelt ved ophængning i hænder eller fingre og med vægte under fødderne. Som sidste led i torturen brugtes paternosterbånd, en snor med piggede trækugler, der snøredes sammen om hovedet, spansk støvle af jern eller læder, indvendig besat med pigge, der skruedes sammen om benet eller brænding med fakler under fodsålerne.

Hvor udbredt brugen af disse torturmetoder har været i Danmark, er vanskeligt at sige. De er nævnt i stadsretterne, men ved Danske Lov blev tortur forbudt undtagen over for straffefanger og i tilfælde af højforræderi. Tortur blev dog påny indført kort efter i 1686 ved den københavnske inkvisitionskommission, der behandlede sager om tyveri, hæleri, løslagtighed, trolddom m.m. og ophævedes først fuldstændig i 1837.

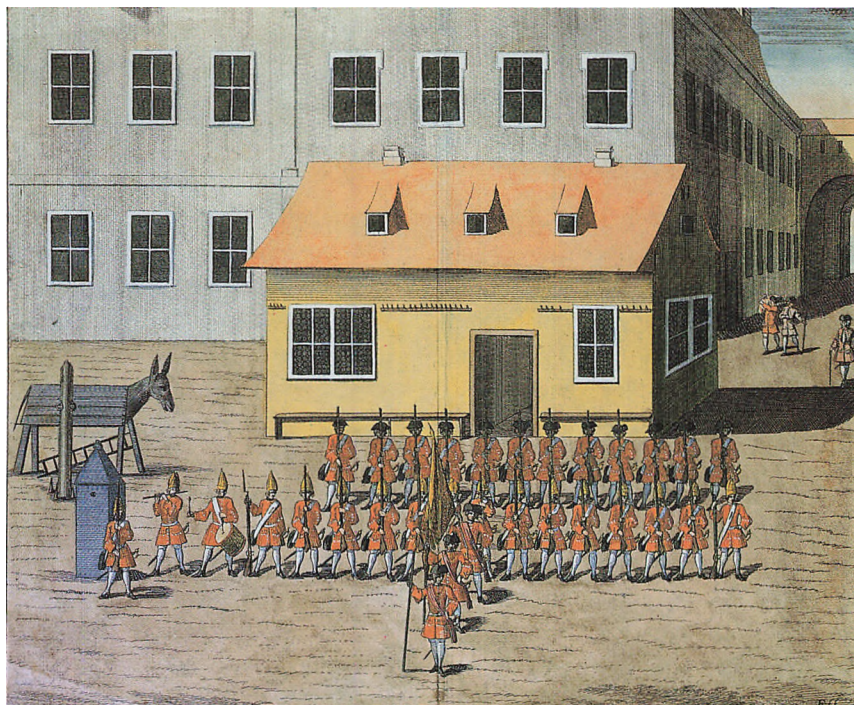
Skamstraffe

At ride træhesten

Brugen af træhesten står på en overgang mellem legemsstraf og skamstraf. Det er hævet over enhver tvivl, at det var direkte pinefuldt at blive anbragt på det kantstillede bræt, som udgjorde træhestens krop, især når man fik bundet vægte under fødderne. Hvor slemt det kunne være, fremgår af følgende sag. I 1731 blev en 70-årig bonde under den sjællandske herregård Jomfruens Egede sat på træhesten for skatterestance, »hvilken han nogle dage i rad og mange timer om dagen i den strengeste kulde og vinter måtte ride og om natten sidde i arresten på gården uden at nyde nogen forplejning«. Denne hårde fremfærd fortsattes, indtil han en dag faldt af hesten, for da fik han først bundet klodser af træ og siden jernkugler til fødderne, »hvorudover den gamle mand omsider i arresten har spyttet og siden i slæden på hjemvejen opkastet blod, da han endelig ved hjemkomsten er blevet båret magtesløs ind, hvorpå han nogle dage derefter ved døden skal være afgangen«.

En dødelig udgang på brugen af træhesten kunne altså forekomme, men ikke alle, der blev sat på den, tog afstraffelsen lige højtidelig. En bonde under godset Fuirendal på Sydsjælland blev sat på træhesten for at have vist sig opsætsig mod godsforvalteren, men beretter samme forvalter: »så snart jeg vendte mig, da jeg ikke kunne blive hos ham for grove ord, han for alle på gården udøste over mig, stod han af hesten og gik hen til tærskerne, hvorfor jeg måtte lade ham gå for ikke at underkaste mig større fortrædeligheder, som i ærgrelse let kunne ske«.

Som vist har træhesten været anvendt som strafferedskab på godserne overfor de undergivne bønder. Men i sin oprindelse har den nok været et militært strafferedskab, som efterhånden har fået videre udbredelse. Vi møder den første gang i Danmark i 1618, hvor den derefter holder sig et par hundrede år, idet hovedparten dog synes at være forsvundet efter landboreformtiden, destrueret under indtryk af den stemning, som kommer til orde hos godsejeren Christian Ditlev Reventlow, da han havde fået vished om, at den store landbokommission ville blive nedsat. Han

Hovedvagten på Kongens Nytorv, opført 1723. Til venstre for vagten træhesten, oprindeligt et militært strafferedskab, der vandt indpas på en række godser. Farvelagt tegning i Nationalmuseet.

skriver da til sin søster: »Frihedsbudskabet er kommet. Der ligger udplyndringen, lænkerne, åget, de lange pidske, træhesten, den spanske kappe, borte er de. Hurrah, hurrah! Der ligger det gamle kram – –. Jeg vil nu brænde det og kaste asken i havet – –«.

Og hans eksempel smittede. Da broderen Johan Ludvig i 1775 arvede Brahetrolleborg på Fyn, lod han bønderne ødelægge træhesten, og på Krumstrup ligeledes på Fyn blev træhesten i 1791 hugget til pindebrænde, da gården fik ny ejer. Det har ført med sig, at ingen træhest er bevaret her i landet på trods af, at Dansk Folkemuseum siden sin grundlæggelse har eftersøgt dyret.

Vi kender den da kun gennem nødtørftige beskrivelser og fra enkelte illustrationer, men dens udseende er klar nok: et kantstillet bræt sat på fire skrævende ben. I den ene ende af brættet et udskåret hestehoved og i den anden en hale af hestehår.

Den spanske kappe

I sine erindringer fra barndomsårene i 1780ernes København fortæller historikeren E. C. Werlauff, at da »sås hyppigen nogle gå i den såkaldte spanske kappe, et slags rødmalet tønne med jernbeslag, som blev båret af delinkventen, undertiden efter omstændighederne endogså med en kobberhat på hovedet; bag på denne spanske kappe var befæstet en seddel, på hvilken i korthed var angivet forbrydelsen, der havde medført straffen. Når således en vægter havde sovet på sin post – hvad der hyppig var tilfældet – eller en vognmandskarll havde vist sig opsætsig mod politiet, dømtes de til en vis tid at gå omkring i gaderne på denne måde«. Under vandringen overvågedes de af vægterne.

Ledsaget af to vægtere bærer delinkventen den spanske kappe til almindelig spot og spe. Efter afbildning i et engelsk værk fra 1784, men henført til København.

For at gøre det ubehageligere at bære kappen kunne den tynges med vægte, men selve det at skulle bære den offentligt var straf nok i sig selv. Da byens spanske kappe gik til i luerne ved den store ildebrand i København i 1795, anskaffedes der ikke nogen ny. Men i andre af landets købstæder holdt den sig endnu i længere tid og fandtes ligeledes på en del herregårde.

At gå med fedelen

At bære den spanske kappe synes at have været forbeholdt mænd. Skamstraffen for kivagtige kvinder, der for med løgn og sladder, var at gå med fedelen, der var et fladt træåg af form som en violin – deraf navnet. Åget var i to halvdele med huller, hvoraf det største af dem var beregnet til synderindens hals, de to mindre til hænderne.

H. C. Andersen erindrer fra sin barndom i Odense en kvinde, der var sluttet i et sådant instrument: »En dag var jeg ude på torvet (Flakhaven) for at se Peter Junkers kone gå med fedelen. Det var en straf, fruentimmer dengang fik for sladder og løgn. Der blev slået en kreds af soldater, og indenfor dette gik konen med et træåg om halsen; højt op over hovedet stod en jernbøjle, fra hvilken hang ned over nakken en lang rævehale og i panden en lille klokke«.

Prostituerede og andre berygtede kvinder kunne ligeledes blive dømt til fedelen, og det antager Hugo Matthiessen i sin bog »De kagstrøgne« er en mildnelse af den gamle straf for sådanne forbrydelser, hvor kvinderne dømtes til at bære stadens stene af by. Belæsset med et par sammenlænkede sten blev kvinderne ledsaget af bøddelen ført ud til byens grænse og forvist fra dens enemærker.

Mænd kunne også komme til at gå med fedelen. I skovforordningen af 1781 blev skovtyveri straffet med bøder, og hvis de ikke blev betalt, skulle bøderne arbejdes af i skoven. Men var den skyldige så gammel eller skrøbelig, at han ikke kunne klare arbejdet, straffedes han med halsjern eller fedel.

Kagstrygning med »nibalet kat«. Illustration fra Salzmann: »Den menneskelige Elendighed«, oversat fra tysk 1797. Straffen anvendtes bl. a. overfor kvinder for tredje gang begået lejemål. Kgl. Bibl.

At stå i gabestok

At stå i gabestok eller halsjern var utvivlsomt den hyppigst forekommende af skamstraffene. Den blev bl.a. brugt for torveuorden, hvor der ofte forekom stridigheder. Berygtet var således fiskekonerne ved Gammel Strand i København for deres klammerier. Hovedstaden var derfor vel-forsynet med gabestokke. Midt i det 16. århundrede fandtes de således på Nørregade, Vestergade og Amagertorv ved torvepladsernes grænser. Senere kom endnu en til på Nytorv. Forbrød man sig mod torveuordenen, kunne urostifterne hurtigt sluttes i halsjernet og blive udstillet til skue for alles øjne.

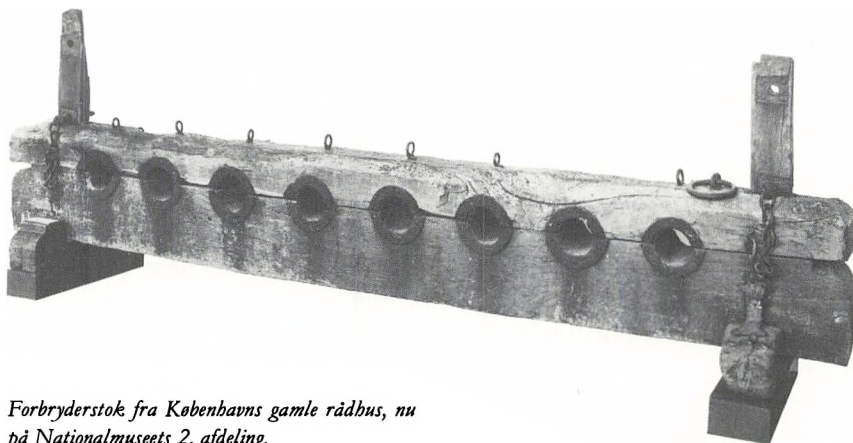
Men mange andre end de, der voldte ufred på torvepladsen, kunne ende i gabestokken. Under Christian IV var det pålagt bysvendene at

sætte dem deri, som lod sig høre med banden og sværgeren eller som tapede øl under højmessen eller arbejdede under prædiken.

Det var skik at udstille synderne indtil 3 dage i rad alt efter forseelsens omfang. Her stod de da et par timer ad gangen for- og eftermiddag, hvor de var udsat for pøbelens forhånelser eller overlast, der regnedes for at være straffens vigtigste del. Var det en tyv, der havnede i gabestokken, blev han udstillet sammen med sine tyvekoster, så forbrydelsens art blev tydelig at aflæse.

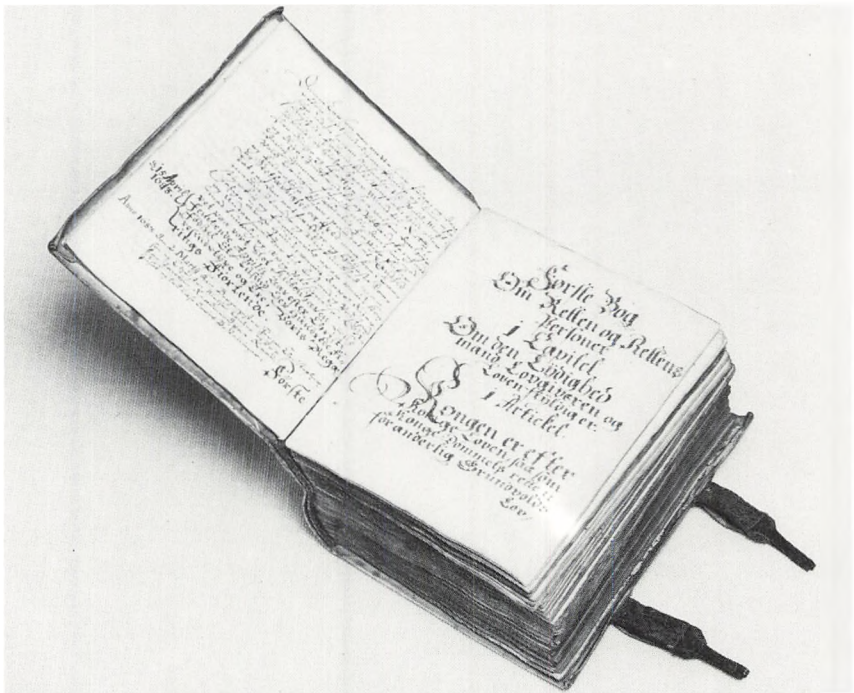
Gabestokken bestod i reglen af et halsjern, fastgjort til en nedrammet pæl (stokken), men halsjernet kunne også være fæstnet til en mur. I alle tilfælde var gabestokken anbragt på steder, hvor mange folk færdedes. Gabestokkenes antal blev betydeligt forøget ved Christian VI's helligdagsordning, der befalede bønder og deres husstand at søge kirken hver helligdag. Overholdt de ikke påbuddet, blev de idømt bøder, og blev de ikke betalt, blev bønderne sat i gabestokken, der var anbragt nær kirkedøren. Her måtte de så stå i 1–3 timer, halvdelen af tiden før og halvdelen efter gudstjenesten.

Gabestokkene er forlængst forsvundet i byerne og ved de herregårde, hvor de også fandtes. Men enkelte er endnu på plads ved kirkerne, selv om de fleste også her blev fjernet og anbragt på kirkeloftet sammen med andet udrangeret inventar.

Forbryderstok fra Københavns gamle rådhus, nu på Nationalmuseets 2. afdeling.

Katalog

Håndskrevet eksemplar af Christian V's Danske Lov

Mus. nr. E 1, 207/1893.

Bogen, der er indbundet i pergament, indeholder foruden selve lovteksten dommerens og vidnets ed samt nogle regler for gebyr ved bryllupper dat. 7/12 1674, notitser om »exorcismus«, »panegyresche snack« (alt for rosende ligtaler) m.m. og sluttelig Danmarks og Norges kirkeritual af 25/7 1685.

Forrest i bogen findes følgende indgangsvers:

Den Kongelig Krone vell Udvaartis
seer

Deylig og smuck, skin og Braveer,
Men findis dog hemmelig fordult,
baade Møde og Sorg derunder skiult.

Derefter følger fem vers med hver sin overskrift: Loven, Om Dommen, Sagvolder, Vidne og Procuratorer. Første vers lyder:

O Reene Danske Lov, du Rættens
søde Kiærne,
Du ald Retfærdigheds Nordleding,
Lius og Stjerne,
Du Middelpunct udi ald Jordens
Cirkel Ræt,
Som af Kong Christian den femte
vel blef Sæt,
din Grund, din Orden og din billig-
hed i Domme,
Gjør Afskye for Een Skalk og Trøst
for alle fromme,
Gid du for Ræt og Skiæl i Evighed
bestaar,
og aldrig Uheld af et Mumme Ansigt
faar.

Versene er af Thomas Kingo og fandtes som indskrift i tingstuen på Københavns gamle rådhus (se O. Nielsen: Kjøbenhavn paa Holbergs Tid, 356–357) samt ligeledes på Nakskov gamle rådhus, hvor de var malet led-

saget af symbolske fremstillinger ved hvert vers (se Hans Rasmussen, a. a.).

Bogen er, som der står: Skrevet i Horsens den 8. Aprilis 1690. M. L., hvor forbogstaverne står for Mikael Lauridsen, købmand, rådmand 1674. Han nævnes 1699 som forrige rådmand.

Derunder er skrevet:

En dommer bør høre med Taalmodig-
hed
og svare med Beskedenhed,
Dømme med Retfærdighed
og ald Handel udføre med Barm-
hiertighed.

Efter formaningen til dommerne følger en anden til dem, der søger retten:

Vigilantibus Iura subveniunt,
Retten hjælper dem, som Vaagne ere,
som haffue Munden med sig, som
icke
Sofue eller tie i Rettergang.

Bogen købt på auktion.

To tingstave

Mus. Nr. E 30, 5/1894.

Firkantet træstav med drejet håndtag; kopi af original på Holstenshus. Længde 38 cm.

På stavens ene side indskåret:

HOL . STENS . HV . SIST . ING-
STOK

På den anden årstallet: 1728.

Tingstavene var symbol på tingenes værdighed og medførtes som legitimationstegn ved stævning til tinge. Lehnsbaron H. Berner Schilden-Holsten har i brev til Bernhard Olsen 1894 oplyst, »at når min far demonstrerede tingstokken (mus. nr. E 30) lagde han den på tilhørerens skulder og sagde, at sådan blev den brugt, når bønderne blev tilsagt at møde på tinge«.

Mus. nr. 395/1943.

Af træ af form som en tømmerknippel med firsidet hoved og drejet håndtag. Længde 23 cm.

På den ene side Frederik IV's kronede dobbeltmonogram og på de tre andre sider indskriften:

TING STOCH VED KONGEN(s)
BIRCHE RÆT FO(r) RYTTE(r)
GODSET UDI FYE(n) SOM AL-
LE(r) NAADIGS(t) BLEV AN
ORDNET OG BEGYNDT UDI
RAFNE BIERGE ANNO 1719.

Gave til Oldnordisk Museum i 1857 fra Vedel Simonsen, skænket denne af ejeren af Ågårde i Hårslev sogn, madame Maaløe. Gammelt museumsnummer 16776. Afgivet til Dansk Folkemuseum.

KONG: MAYE
BYEFOGETES
KNUD IESPERSON UDIKJØGE
ER DETTE BORDKLEDE RET
TIL ENT FORERET AF
EFTERSKREFFNE HER I BIDEM
D. G. R. S. P. S. P. S.
A. K. S. R. I. L. V. P. S.
B. A. N. H. A. M. B. O. P. R.
H. L. Y. L. A. F. L. O. H. P.
L. P. G. N. C. I. O. H.
H. H. M. A. N. K. P. O. D.
~ ANDIO 1004 ~

Midtstykke af klæde over retsbordet på rådstuen i Køge

Mus. nr. E 91. Køge.
49 × 52 cm.

Stykket har udgjort det ovale midterfelt af det klæde, som har dækket retsbordet i Køge rådhus. Rødt stof med en broderet blomsterkrans af gult og grønt garn, der danner rammen om en indskrift, broderet med blåt og gult garn.

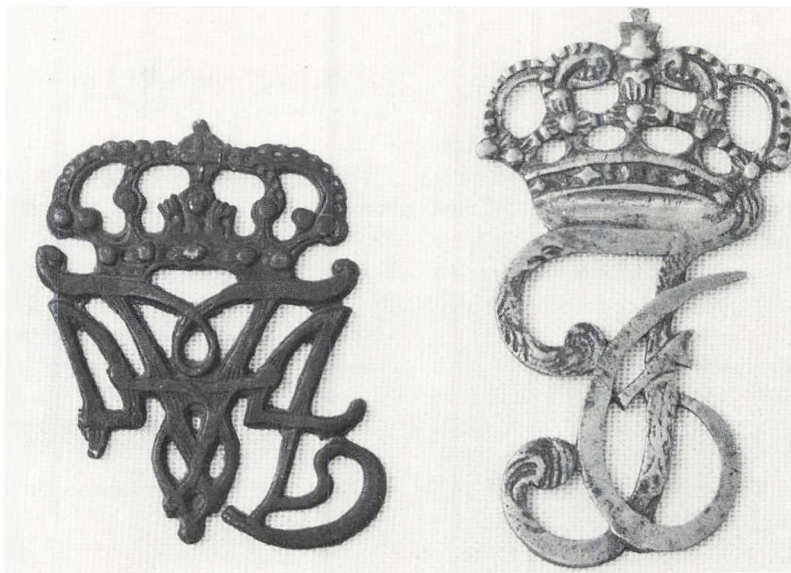
Indskriften lyder:

KONG: MAY: – BYEFOGET –
KNUD IESPERSØN UDI KIØGE
ER DETTE BORDKLÆDE RET-
TEN TIL ZIRAT FORÆRET AF
EFTERSKREFNE HER IBIDEM –
HPL – A.K. – B.A. – H.L. – I. HP. –
H. HT. – LS – NR – PH – LA – INF

– HML – NN – IK – IH – IB – FL –
CI – KP – RCS – PS – PR – HP – IH
– ID.

Forbogstaverne er grupperet i fire kolonner, der indfattes af fem ornamentgrupper af planteslyng med blå blomster, gule tulipanlignende vækster og ornamentcirkler. Forbogstaverne, der må gå på borgerne i byen, er ikke opløst. Knud Jespersen (Bruun) var byfoged fra 1657 til sin død i 1682. Under indskriften dateringen: ANNO 1664.

Skænket til Dansk Folkemuseum af byrådet i Køge.

Vægtertegn

Som tegn på deres bestilling bar vægterne den regerende monarks kronede navnetræk fastsyet på brystet af vægterfrakken.

Mus. nr. E 6. København. Højde 11 cm.

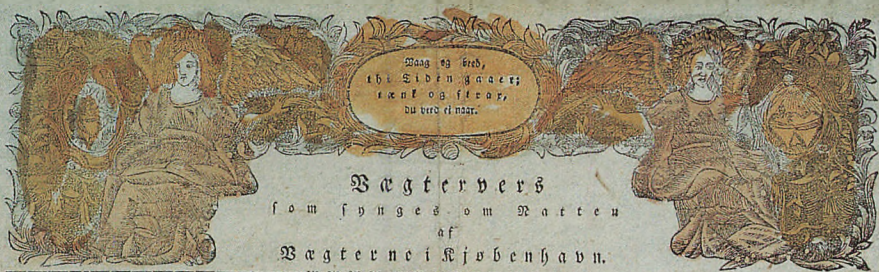
Støbt i bly i gennembrudt arbejde med Frederik IV's dobbelte navnetræk. Spidsen af kronen og nederste venstre hjørne afbrudt. Jordfund fra Christianshavn.

Mus. nr. E 7c, 85/1907. Roskilde. Højde 14 cm.

Støbt i malm i gennembrudt arbejde med Frederik VI's navnetræk.

Mus. nr. E 8b. Uden hjemstedsangivelse. Højde 12,2 cm.

Udhugget og gennembrudt arbejde i messing med det kronede C.R. VIII sammenslyngt.

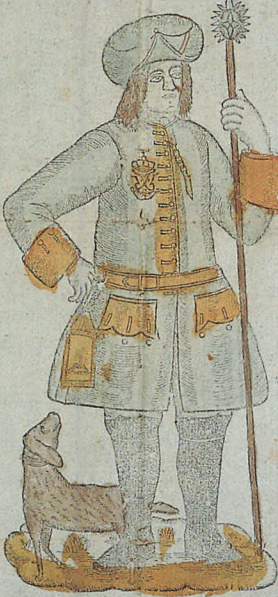
Wagtervers
s o m s y n g e s o m R a t t e n
a f
Wagterne i Kjøbenhavn.

Kloffen Dtte.
Naar Morflet Jorden blinder,
og Doget togelof,
den Tid os da paaminder
om Dødens mørke Grav;
lyk for os Jesu fød!
Ved høert er Fied
til Gnavens Tid
og gid en fally Død!

Lovet være Gud, vor Herre,
ham fce Lov, Prits og Ver!
Længes ved høert Datteren
af Taarnvægteren fra Kirkegårner.

Kloffen Eet.
Hjelp os, o Jesu store!
vort Herd i Verden her
faalmedelig at bore!
der er et Preller fier;
vor Kloffe er faaen Eet.
Nat os din Haand,
o Trostermond!
faa vorder Byrden let.

Kloffen Ni.
Nu fæder Dagen under,
og Natten væder ud,
forled, for Jesu Væder,
vor Sund, o midte Gud!
bevare Kongens Haand,
samt alle Haand
i disse Lands
fra Fiendens Vold og Raad.

Kloffen To.
Du midte Jesu lille,
som fæde os fra Her,
i Bærret fædes vilde,
du fce Lov, Prits og Ver;
tu vordig Helligaand,
opfse os
eindelvig,
at vi dig fce fan.

Kloffen Ti.
Du i vil Eiden vrede,
Hjulsbonde, Pige og Dieng
da er der paa det Ede
man føer sig til Seng;
befaler vder Herren fce.
Væe flog og fald,
væder Kus og Ho,
vor Kloffe er faaen Ti.

Kloffen Tre.
Nu fæder Natten forte,
og Dagen fæder alle,
Gud, lad dem fce vort,
sam os fce vore vil!
vor Kloffe er faaen Tre.
D fæder frem,
til Hjelp os kom,
din Dvaade os betel!

Kloffen Elleve.
Gud fæder os bevare,
ke Store med de Smaaas,
haand hellige Englesfæere
en Stænde om os faat!
fæde vore hau Bøen vel!
Vort Hæud og Hænt
haa Gud i Hænt,
vort gaunk Lid og Siel.

Kloffen Fyre.
Du vord Gud fce Vere
i fæde Dummelshov,
som Daget vilde vore
for os vaa Jorden her
Det ringe nu af Vagts;
for en god Nat
fug Hæren Lat;
tag Lidet vel i Dag.

Kloffen Toflv.
Det var ved Midnats Tids,
vor Preller han blev fød,
til Hoff a Verden vider,
sam ellev vor faeber;
vor Kloffe er faaen Toflv.
Med Tunge og Mæud,
af Hærens Grund
befaler vder Gud i Vold.

Kloffen Fem.
O Jesu, Mærgensfiemel!
vor Konge i din Vold
fæde vi fa afvæde,
vort faaand Soel og Skibd
Dor Kloffe er faaen Fem.
Kom, blide Soel,
fra Madens Pol,
ophys vort Hæud og Hiem.

Signalerne ved Ildbrand

som tilkiendegives af Vagterne paa Taarnene i hvilke Kvarteer Liden er, ved følgende Antal Slag og Flag eller Lygte:
Sværdens Tid, overat i Døen, 1 Slag, Huns Tid i Nødenberg og Hærbønde 2; Kloshagtes og Hæmbønde 3; Væder og Hæde 4; Hærens, Luund
og Hære 5; Et Raak Dtre og Væder 6; Christianshavns 7 Slag, Flag eller Lygte. Naar Liden er raavort, fæes, til kiendring for Døen, med Sværdes Kieffe.
Dufaanne Tid til faaen Tre vaa 2 Bønder i faaen Dærfte, vdaagtes se flag ræer en Lygte ved Eiden af det vordig at de fæer flag eller fæer. Lefumær indtænde Tid i et
andre Dærfte, vdaagtes enou et flag eller en Lygte vort core de væer, og vaa den Sid, hvor Lygten fce den voo vdrætte Tid fce giues, vdaagtes flag eller Lygte efter faaene
Mæget, som fce enkelt Tid ee indtænde, og bearges bryge Dærfteer vordig ved Kloffens Hæmbønde.

Vægterversene i koloreret etbladstryk

Mus. nr. 994/1936. 34 × 41 cm.

Bladet er trykt hos J. Breinholm 1819 og fandtes til købs hos bogbinder P. W. Triblers enke, boende i Ulkegaden 107 B. Gave fra Benno Pohl, hvis bedstefader havde købt bladet under et ophold i København 1812–20.

Vægterversene nævnes første gang i forordningen af 26. juli 1683 om gadelygterne og natvægterne i København, hvor det bestemmes, at vægterne efter hver time fra 9 aften til 4 morgen at have råbt: »Hov vægter, klokken er slagen . . .«, skal synges det tilhørende vers.

Versene blev første gang trykt i en lille bog, kaldet: »Adskillige Forordninger Politien angaaende, item nogle sær Punkter af en Del Forordninger, alle Vedkommende til Efterretning«, trykt hos J. P. Bockenhofers u.å.

Senere udsendtes vægterversene i flere etblads-tryk med delvis ændret tekst og med en udvidelse af versenes antal for henholdsvis 8 aften og 5 morgen.

Ved siden af disse officielle udgaver er vægterversene udsendt i flere træsnitsudgaver af bogtrykkere i København og provinsen. De fleste har samme udformning som det gængs med verset:

Vaag og bed,
thi Tiden gaaer;
tænk og strax,
Du veed ej naar.

Alle har et billede af vægteren i fuldt udstyr, men indramningen viser flere variationer med engle, blomsterranker m.m. Flere af disse tryk har forvansket tekst, sandsynligvis efter vægternes mundtlige tradition, der som byfoged Muus bemærkede for Sorøes vedkommende havde ført »til noget vâs«. V. Fausbølls bog om vægterversene gjorde rede for deres oprindelige tekst, der skyldtes Thomas Kingo, og for deres senere ændringer.

Fem morgenstjerner

Morgenstjernen, der oprindeligt var et fodfolksvåben, kendt ialtfald siden middelalderen, var vægternes våben, så længe institutionen bestod. Grundformen for våbnet er den samme, men med lokale variationer. Ved nogle af stykkerne er det bemærket, at morgenstjernens 12 spidser – udover den lange endespids – svarer til årets tolv måneder, antagelig en tradition indenfor vægternes kreds.

Fra venstre til højre:

Mus. nr. E 2A. Sorø.

Længde 157 cm. Kugleformet hoved med lang, lige endespids og 12 kortere spidser. Gave fra byfoged Muus i Sorø.

Mus. nr. 377/1943. Skive. Tidligere i Nationalmuseets 2. afd. (mus. nr. D 3747, 15/1898).

Længde 135 cm. Pæreformet hoved med krans af 6 firsidede spidser og øverst en tveægget spydspids. Gave fra Skive herredskontor.

Mus. nr. E 3. Roskilde.

Længde 120 cm. Kugleformet hoved med 12 trinde spidser og øverst en jernspids formet som en stiliseret lilje.

Mus. nr. 374/1943. København. Tidligere i Nationalmuseets 2. afd. (mus. nr. D 6544, 25/1907).

Længde 135 cm. Ægformet hoved med længere endespids og 12 firsidede, kortere spidser.

Mus. nr. E 2B. Rønne.

Længde 190 cm. Ægformet hoved med lang, snoet endespids og 12 kortere spidser. Forneden ender stangen i en spids jerndupsko. Gave fra byrådet i Rønne.

Benklemme og »menneskefanger«

En af vægternes opgaver var at indfange forbrydere og føre dem til byens arresthus. Hertil havde de hjælpemidler i form af redskaber, hvorved man kunne gribe og fastholde flygtende personer. Der savnes dog oplysninger om udbredelsen af sådanne hjælpemidler, og tilhørsforholdet af de to her viste er dårligt eller slet ikke oplyst.

Benklemmen, mus. nr. 373/1943, har tidligere været i den fængselshistoriske samling i Straffeanstalten på Christianshavn, hvorfra den kom til Nationalmuseets 2. afd. (mus. nr. D 11143) og derfra til Dansk Folkemuseum.

Den består af en godt 1 meter lang stage, hvorpå er anbragt en 65 cm lang jernbøjle med en kræmmerhusformet skaftdølle. Bøjlen med dens udadbøjede, gaffelagtige forgrening består af to sammenleddede dele, som spændes mod hinanden ved en fjeder.

Ved anvendelsen blev bøjlen skubbet ind om benet på den flygtende og holdt ham fast.

»*Menneskefangeren*«, mus. nr. 369/1943, fandtes tidligere i Det kgl. Kunstkammer (kunstkammerinventar BDe. 15), hvorfra den overførtes til Nationalmuseets 2. afd. (mus. nr. 10175) og derfra til Dansk Folkemuseum.

Den består af en næsten 2 meter lang ottekantet stage, hvorpå er anbragt et 65 cm langt bøjleformet redskab med en lang skaftdølle. Jernbøjlen er indvendig forsynet med sy pigge og ender i et par gaffelformede grene forsynet med fjedre. Beskrivelsen i Kunstkammeret oplyser, at den brugtes af vægterne til at fange flygtende fanger og andre løbende personer, idet man bagfra skubbede bøjlen ind over halsen på dem. Beskrivelsen tilføjer, at »de bruges endnu i Sverige«.

Polititegn

Ved forordningen af 22. oktober 1701 om politiets administration blev der givet nærmere bestemmelse om politibetjentene i København, senere udvidet til at gælde hele landet. I 3. paragraf hedder det: »Disse politibetjente skal og af politimesteren gives et vist tegn, nemlig en hvid stok med en hånd på enden efter den måde, som i polititegnet findes; hvilken kæp de hos sig skal bære og fremvise, når fornødenhed det udkræver«.

Med hvid menes utvivlsomt *umalet*. Hånden var af metal med et øje i håndfladen, en krone om håndleddet og forneden ved ringen omkring træskaftet en krans af skyer. Dette tegn afskaffedes i 1771 og skulle erstattes af »en forgyldt medaille, som i rødt bånd bæres om halsen«, men allerede to år efter genindførtes – i alt fald i København – den gamle politihånd »på det vedkommende, når samme ved deres forretning fremvises, kan vide derfor at have tilbørlig agt og ærbødighed«. Også udenfor hovedstaden fortsatte politihånden som tegn efter 1771.

Politihænder:

Mus. nr. E 15b, 342/1922. Kalundborg.

Længde 8,8 cm. Støbt i malm. Skaftet mangler. Knyttet hånd med tommelen mellem pege- og langfinger som ondtavværgende tegn. Ved håndleddet Chr. VII's kronede spejlmonogram. Fra byens rådhus.

Mus. nr. 2452/1957. Mariager.

Længde 8 cm. Blyhånd uden skaft. Øjet i håndfladen vender modsat den gængse fremstilling.

Mus. nr. 2458/1957. Nysted.

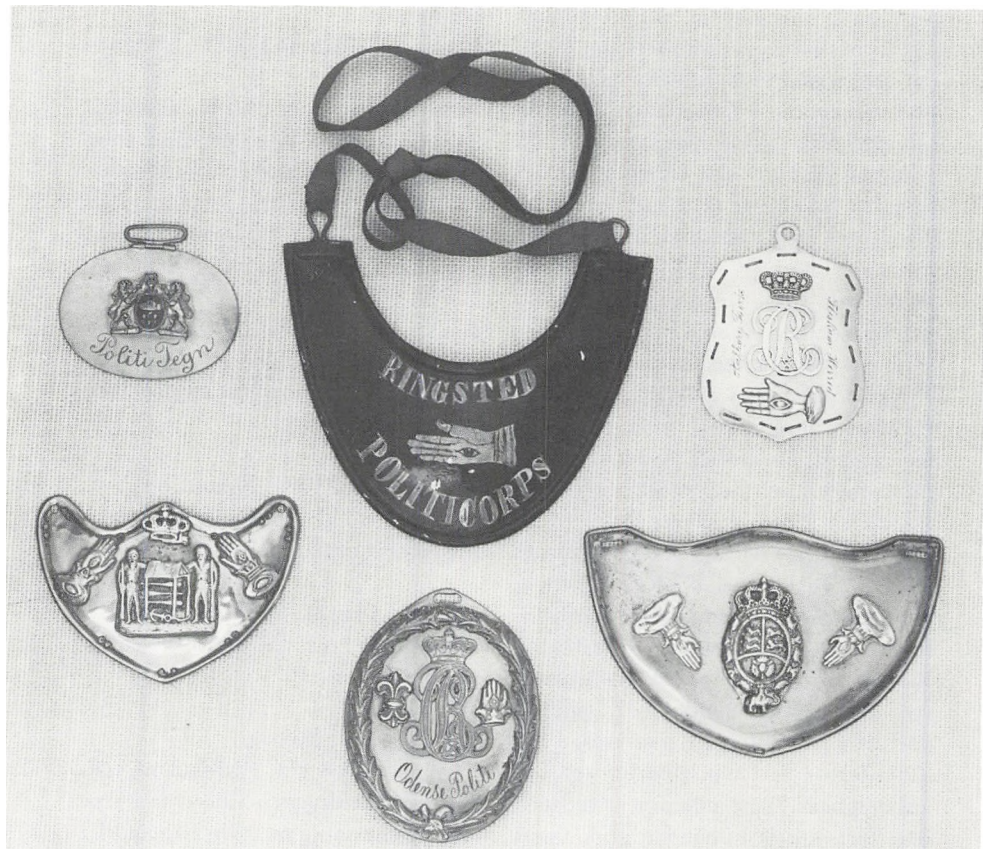
Længde 17 cm. Sølvpletteret messing på sort træskaft.

Mus. nr. E 15, 60/1897. København.

Længde 17,3 cm. Sølvpletteret kobber på træskaft.

Mus. nr. E 13. Fåborg.

Længde 22,4 cm. Blyhånd på træskaft. På håndryggen Chr. VII's kronede spejlmonogram. Om håndleddet indskriften: »Foborge Politie-Tegn. 1790«. Skænket af byrådet i Fåborg.

Politiskilte

Ved politiplakaten af 18. april 1771 havde man forsøgt at få politihånden afskaffet og afløst af en medaille, der skulle bæres i et bånd om halsen. På denne medaille skulle stå: »Stadens våben etc. og de ord: Kiøbenhavns Politie-Tegn«.

Bestemmelsen fik dengang kun få års levetid, men senere afløstes hånden på sin stav med skilte af varierende udformning, hvori politihånden med øjet indgik. De fleste har desuden indskrifter, der angiver retskredsen.

Mus. nr. 2418/1957. Ålborg.

Bredde. 7,7 cm. Messing med hængslet øsken til bærebånd. Midt på et »politivåben« med kronet hjælm, politihånd og tre hjerter samt løver som skjoldholdere. Derunder indskriften: »PolitiTegn«.

Mus. nr. 2508/1957. Ringsted.

Bredde 15,4 cm. Sortmalet blik med messingøjer for rødt, uldent bærebånd. Forgyldt indskrift: »Ringsted Politicorps« samt gylden politihånd.

Mus. nr. 2425/1957. Ålborg birk, Fleskum herred.

Højde 9 cm. Sølv med stempel for ålbergguldsmiden Jens Peter Møller, mester 1857. Randhuller til påsnyning af for, øsken til bærebånd. På midten kronet monogram CR X og derunder en politihånd. Indskrift: »Aalborg Birk-Fleskum Herred«.

Mus. nr. 2488/1957. Århus.

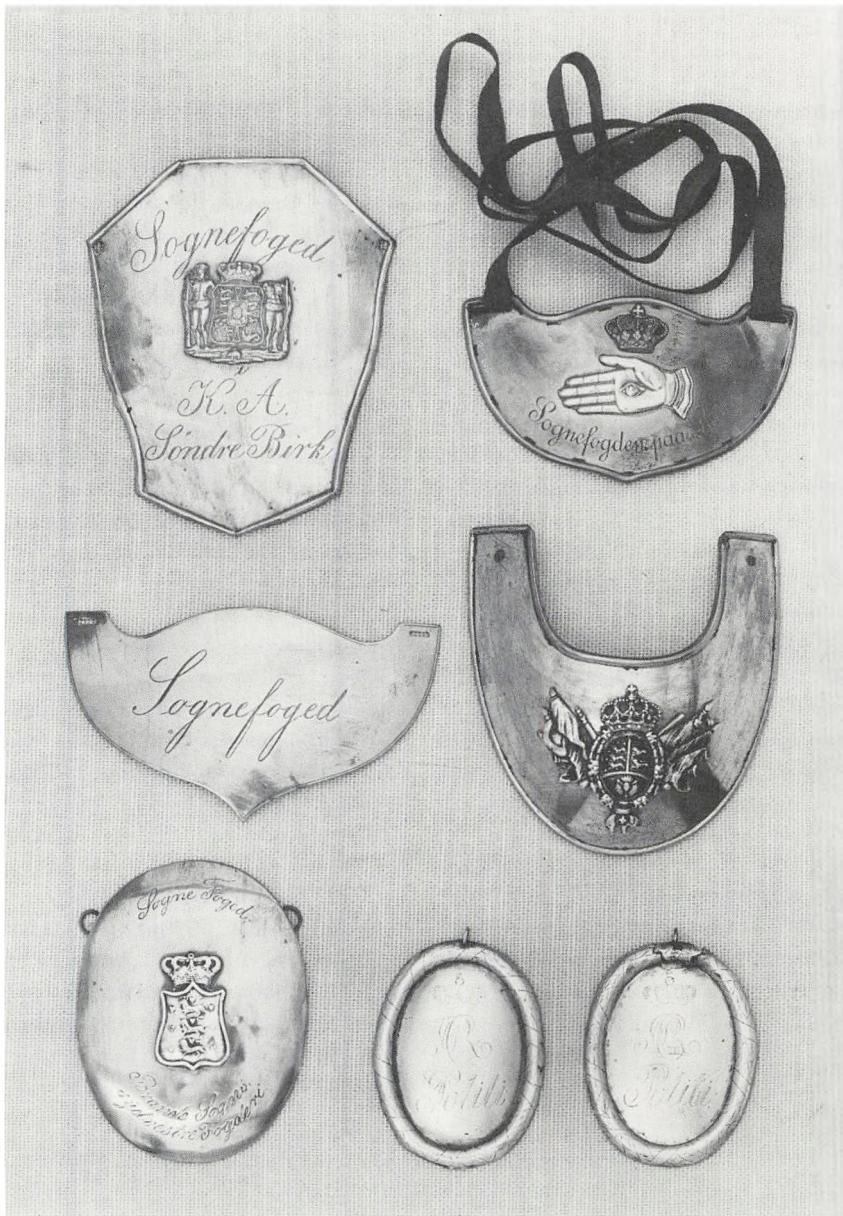
Bredde 11 cm. Messing med kant-huller til for og foroven til bærebånd. Midt på kronet byvåben, flankeret af vildmænd. Til venstre og højre for våbnet en politihånd.

Mus. nr. 2424/1957. Odense.

Højde 10,5 cm. Messing med skindfor og slids til bærebånd. Bladkrans langs randen og midtpå kronet CR IX, flankeret af liljen fra Odense byvåben og politihånd. Indskrift: »Odense Politi«.

Mus. nr. 2440/1957. Sakskøbing.

Bredde 15 cm. Messing med randhuller til påsnyning af for. Foroven slidser til bærebånd. Midtpå kongerigets og hertugdømmernes våben omgivet af elefantordenens kæde, flankeret af politihænder af sølv.

Sognefogedskilte

Ved oprettelsen af hvervet som sognefogder i 1791 fulgte ingen bestemmelser om et særligt tegn, der kunne vise deres politimyndighed. De må dog meget hurtigt have fået tegn, der mindede om politikiltene og som dem af varierende form, som det fremgår af de afbildede.

Mus. nr. 5453/1979. Københavns amt, Søndre birk.

Højde 15,5 cm. Messingskilt med rigsvåben i sølv. Herunder indskriften: »Sognefoged i K. A. Søndre Birk«.

Mus. nr. 526/1939. Lyø, Svendborg amt.

Bredde 14 cm. Messingskjold med politihånd af sølv. Herunder gravet: »Sognefogden paa Lyø«. Foret med rødt klæde og forsynet med rødt uldent bærebånd.

Mus. nr. 5492/1979. Uden hjemstedsangivelse.

Bredde 15,3 cm. Messingskilt med indskrift: »Sognefoged«. Rektangulære huller til bærebånd.

Mus. nr. 5490/1979. Uden hjemstedsangivelse.

Bredde 12,8 cm. Halvmåneformet messingskilt med tredelt våbenskjold omgivet af elefantordenen. Over skjoldet krone og til siderne faner. Kanthuller til påsyning af for og større huller til bærebånd.

Mus. nr. 5473/1979. Brande sogn, Vejle amt.

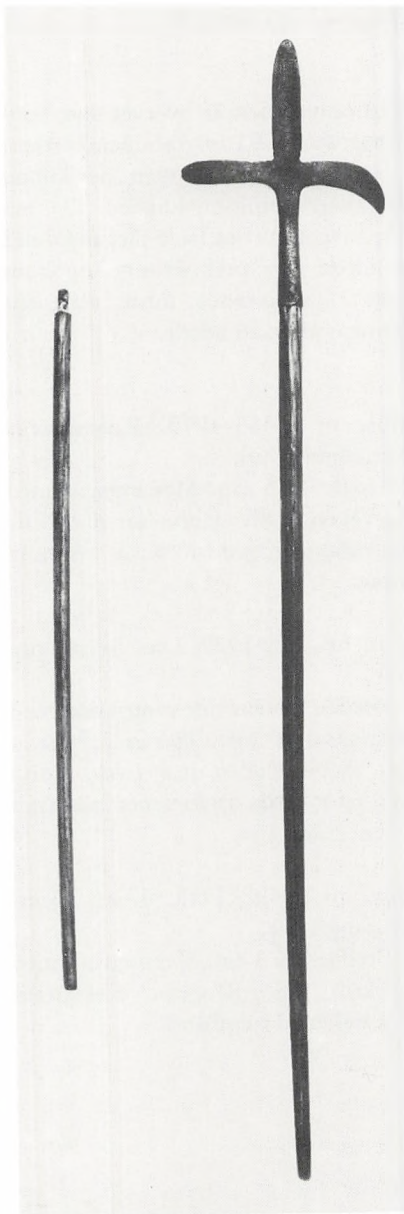
Højde 12,3 cm. Messingskjold med kronet rigsvåben: 3 løver, 9 hjerter. Indskrift: »Sogne Foged under Brande Sogns sydvestre Fogderi«.

Mus. nr. 525/1939. Sandholt-Lyndelse kommune, Svendborg amt.

Højde 9 cm. Sølvskilt stemplet PETERSEN. Båndomvunden bladguirlande. Christian VII's kronede navnetræk og ordet: »Politi«.

Mus. nr. 44/1938. Allested sogn, Svendborg amt.

Højde 9 cm. Ovalt sølvskilt, stemplet PETERSEN. Båndomvunden bladguirlande langs rand. Christian VIII's kronede navnetræk og ordet: »Politi«.

Stodderkongens værdighedstegn og våben

I 1549 bestemte København sig til at indsætte »2 fogeder af stodderne«. Det er det ældste sikre vidnesbyrd om stodderfogedinstitutionen. I officielle skrivelser kaldes indehaveren af embedet stodderfoged eller fattigfoged, men den folkelige benævnelse blev »stodderkonge«, da han uden undtagelse blev hentet blandt byens fattige.

Længe fandtes stodderkongerne blot i landets købstæder, hvor de med »bysens tegn« hæftet på brystet regerede over flokken af almisselemmer og tiggere, der – for at man kunne se, de hørte til i byen med rette – var forsynet med et særligt almissetegn på deres klæder.

Ved begyndelsen af det 19. århundrede forsvandt institutionen i købstæderne, men på landet, hvor den var blevet indført efter kgl. ordre 1739, fortsatte den visse steder helt

op imod slutningen af forrige århundrede.

Stodderkongen på landet udvalgtes ligeledes blandt landsbyens eller sognets fattige. Hans vigtigste opgave var at holde sit distrikt fri for omstrejfende, fremmede tiggere, og han var dertil udstyret med stok eller spyd som værdighedstegn og våben.

Stodderkongens stok

Mus. nr. E 117 fra Bårse, Sydøstsjælland.

Total længde 92 cm.

Træstok med knop i form af udskåret mandshoved (stodderkongens).

Stodderkongens spyd

Mus. nr. E 116 fra Vester Åby, Sydfyn.

Total længde 144 cm.

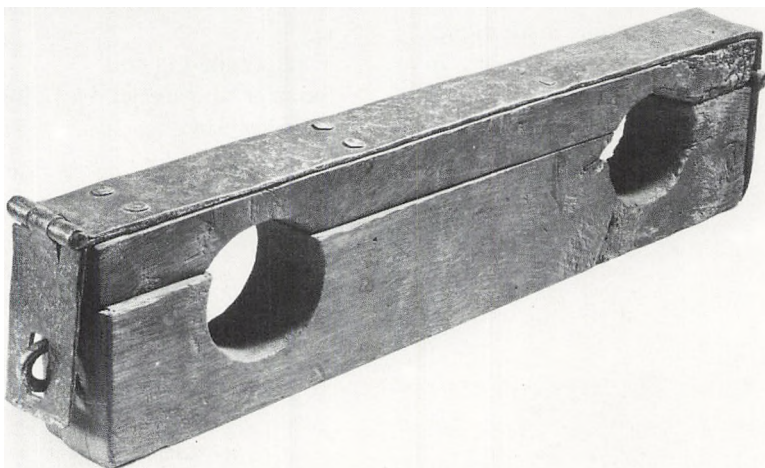
Skænket af gårdejer H. J. Jørgensen, Vester Åby.

»Stok«

I stedet for at belægge fangerne med jernlænker anvendtes i fangehullerne at anbringe dem med benene i en stok. En tilsvarende til at anbringe om håndleddene synes også kendt.

Mus. nr. E 22, 229/1894. Nysted.
Længde 45,5 cm.

To stykker træ med hængsel i den ene ende og øsken og lukkenedfald i den anden. I hvert stykke to halv-måneformede indsnit, der danner runde huller, 7 cm i diameter, når stykket lukkes. Kan være anvendt i stedet for hånd- eller fodjern. Indsendt af byrådet i Nysted 1887.

Fangelænker

Foruden den store, tunge fangebolt, der sluttede om hals, hænder og fødder, fandtes mindre tyngende hånd- og fodjern.

Mus. nr. 364/1943. Uden hjemstedsangivelse.

Livbøjle af fire sammenleddede stykker forsynet med en 60 cm lang lænke, der har skullet fastgøres til hånd- eller fodjern.

Mus nr. E 70b. Æbeltoft.

Fodjern med forbindende lænke og to hængelåse.

»Fangebolt«

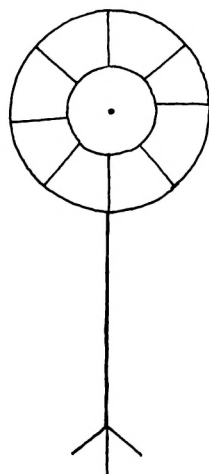
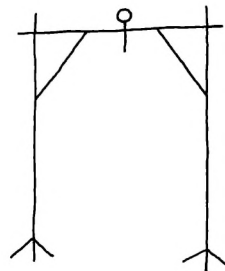
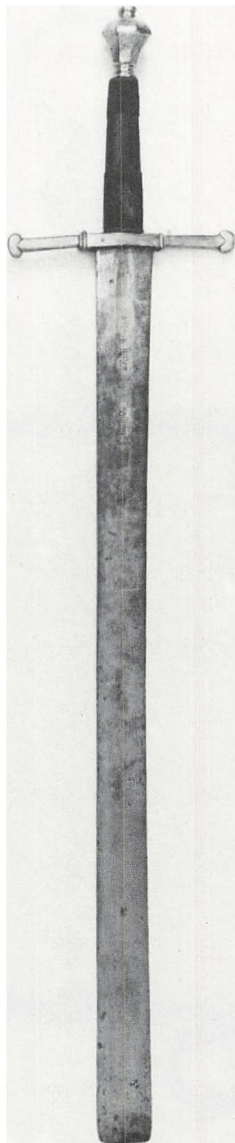
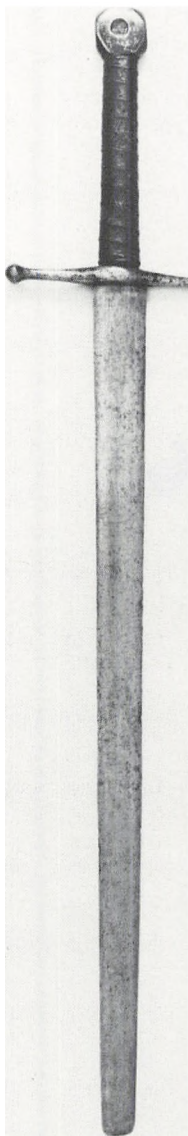
Mus. nr. E 64. Holstebro.
Totallængde 150 cm.
Håndboltens længde 31 cm.
Fodboltens længde 29 cm.
Vægt 20 1/2 kg.

Den tungeste af alle lænker var den store fangebolt med bøjler for hals, hænder og fødder. En svær jernkæde forbinder halsbøjlen med de to solide

jernstænger, hvorpå hånd- og fodbøjlerne er fastgjort, forsvarligt sikrede med hængelåse.

Skænket til Dansk Folkemuseum af Holstebro byråd 21/6 1887. I byrådets følgeskrivelse hedder det: »Et fra ældre tider på loftet i det herværende ting- og arresthus henliggende massivt halsjern med lænker og ringe for hænder og fødder«.

Skarpretterens sværd

De fleste rettersværd er utvivlsomt blevet fremstillet af sværdsmede i den tyske by Solingen. De har et korsformet fæste og et bredt blad uden od, en form, der skulle gøre det lettere at få det specielle sving i hugget, som skal til for at skille hovedet fra kroppen. Øverst på bladet hulslebne blodriller, i reglen forsynet med navn og tilvirkningssted, undertiden med tekst, der kan indeholde mestermandens navn. I rettersværdet fra Helsingør, der toges af svenskerne i krigen 1658–60 og nu opbevares på Skokloster, står: MEISTER . MARTEN . SCHARFRICHTER . IN . DER . STADT . HELSENVER, hvor Morten var skarpretter til sin død 1658. Tekst og figurer af galge og stejle indlagt i klingens kobber.

Mus. nr. E 28. Køge.

Sværd med jernparerstang og hæfte med skindbevikling over seilgarnsvinding. Afslutning foroven med en flad jernknop. Klingens uden indlægning eller graving. Efter opgivelse skal sværdet være brugt som rettersværd i

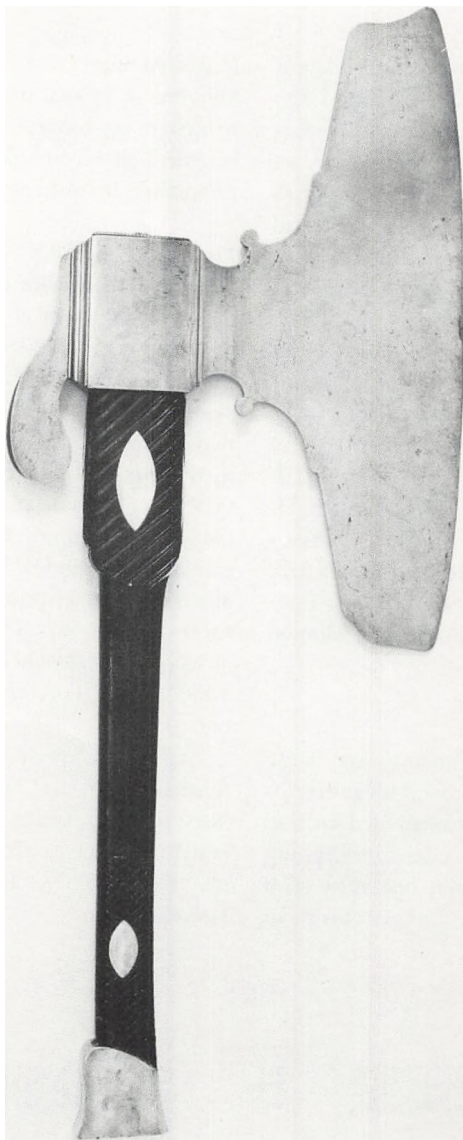
Køge, hvilket er sandsynligt p.gr. af klingens skarphed, dens lige afskæring forneden og hæftets størrelse. Total-længde 1 m 17 cm. Skænket til Dansk Folkemuseum af byrådet i Køge 1887.

Mus. nr. 376/1943. Næstved.

Sværd med korsformet hæfte med parer-stang og knop af messing. Håndgreb af træ beviklet med sølvråd, sandsynligvis fra senere tid end sværdet selv. Klingens lige afskåret forneden. Længs ad klingens indlagt med messing +MEFECIT+SOLINGEN+ samt hjul og (på modsat side) galge (se tegning). Denne form for rettersværd kendes helt fra middelalderen, og inskription og figurer henfører det til en af Tysklands mest ansete våbenfabrikker Solingen i tiden 1550–1600. Total-længde 1 m 15,5 cm.

Afgivet til Nationalmuseets 2. afd. i februar 1896 af rådstuekomiteen i Næstved, der bemærkede, at sværdet henlå upåagtet på rådhusets loft (mus. nr. D 3156 a), afgivet til Dansk Folkemuseum.

† MEFECIT † SOLINGEN †

Skarpretterens økse

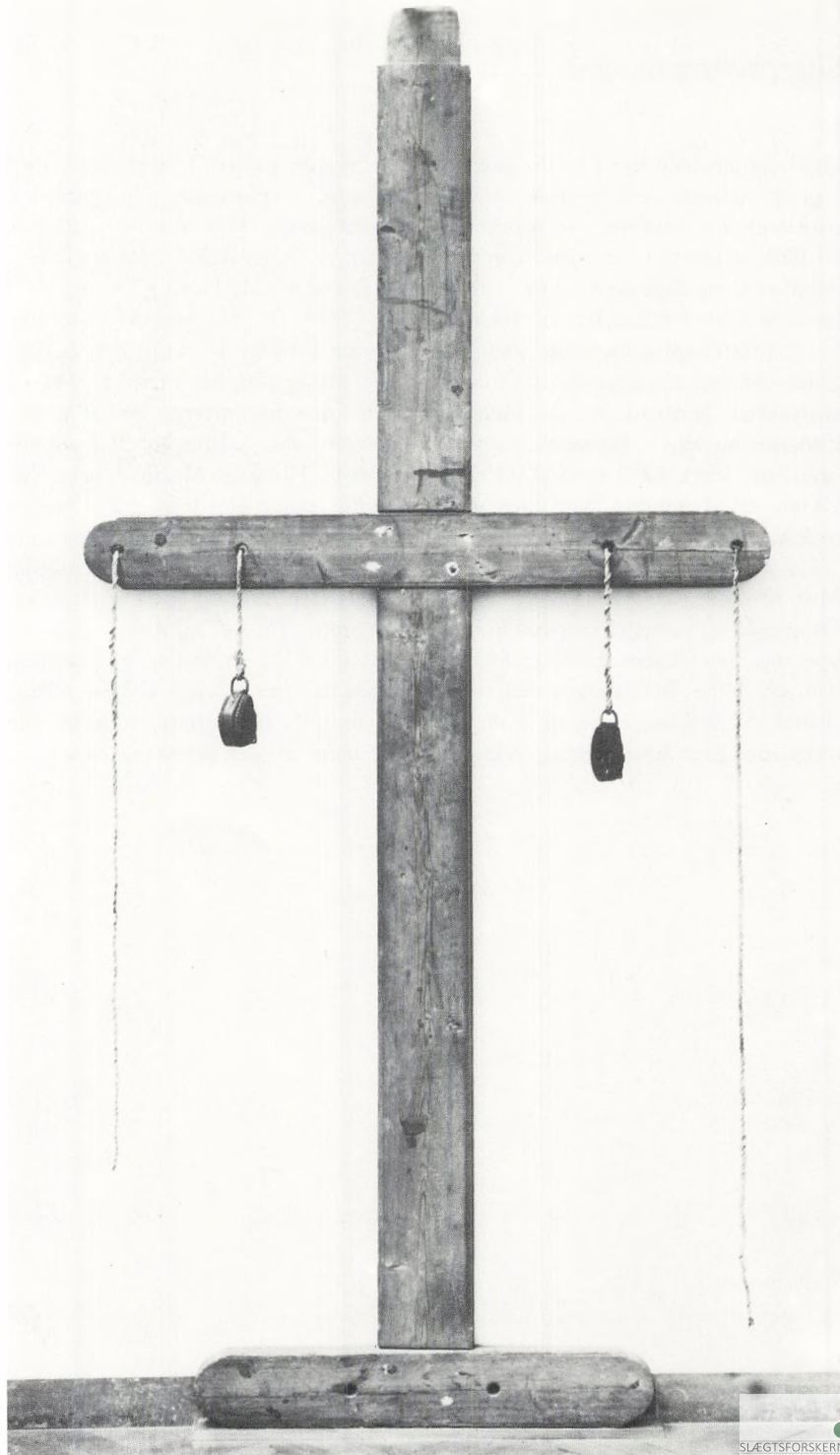
Halshugning blev her i landet hovedsageligt udført med håndøkse. Ved henrettelsen medførte skarpreteren en blok af massivt træ med udsnit til delinkventens hage og med to jernbøjler til at holde hovedet fast til blokken, når henrettelsen skulle finde sted. En sådan blok og en økse, der har tilhørt skarpretter Seistrup, er deponeret i Fængselsmuseet i Horsens Tugthus (mus. nr. 1501/1979 og 1502/1979). Øksen er af samme type som den nedennævnte.

Mus. nr. 5498/1979. Danmark.

Det brede og tunge øksehoved har let buet ægkant. Øksens nakke er formet som en dråbe, der hænger ned langs skaftet. Skaftdøllen er skjult af en løs dækplade. Det korte, sorte træskaft

har riflede partier i hver ende med indlagte, spidsovale metalplader. Yderst ender skaftet i en metalsko, hvori er indgraveret navnene på 3 skarpretere: M. Døring, A. N. Nielsen 1854 og Seistrup 1877. Sidstnævnte foretog de sidste henrettelser ved halshugning her i landet 1882 og 1892, den førstnævnte offentlig nær Naskov, den sidstnævnte i fængselsgården i Horsens. Martin Døring beklædte embedet 1846–52, Anders Nielsen 1866–77, så årstallet må være galt, eller også har han haft embedet direkte efter Døring. Jens Seistrup var skarpretter fra 1877–1906.

En usikker tradition vil vide, at øksen har været brugt ved Struensees og Brandts henrettelse, hvorfor den går under navnet: Struensee-øksen.

Kag

Kagen begyndte som en beskeden skampæl, men blev i mange danske købstæder til et ærefrygtindgydende bygværk, – se billedet af Københavns kag på Gammeltorv – for så påny, som Hugo Matthiessen skriver, ved midten af det 18. århundrede at blive til interimistiske, simple kagstøtter af træ, der til daglig mugnede i rådhuskælderen og kun i påkommende tilfælde kom frem i dagens lys for at opplantes på torvet. Af den sene type er den her viste fra Ringkøbing.

Kagens top afsluttedes ofte med en figur, en kagmand, eller en vrængedjævlemaske som den, der har siddet på gabestokken i den svenske købstad Linköping.

Korsformet kag af fyrretræ

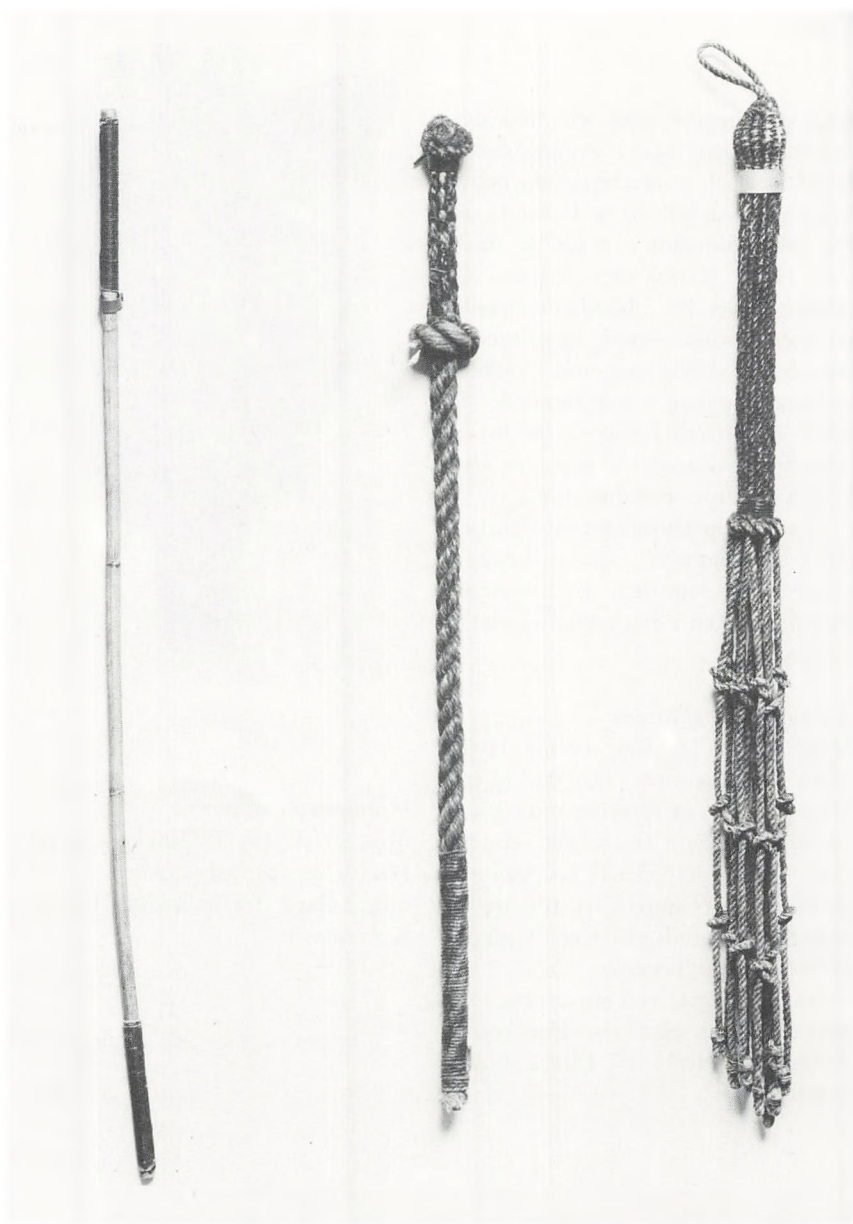
Mus. nr. E 18. Ringkøbing. Højde 284 cm. Korsarmenes længde 140 cm. Hver korsarm er forsynet med 2 huller, hvorigennem er trukket reb, der ender med læderbøjler til fastgøring af delinkventens arme. To tilsvarende huller findes i fodstykket sandsynligvis til fastgøring af benene.

Kagen brugtes ved afstrafning med tamp, rotting eller ris. Skænket af Ringkøbing byråd til Dansk Folkemuseum 1887.

Vrængemaske af fyrretræ

Mus. nr. E 19, 55/1909. Linköping. Har siddet på gabestokken i Linköping. Gave fra fabrikant Claudius, København.

Prygleredskaber

Den første biskop efter reformationen Peder Palladius bemærker i sin visitatsbog, at »til Københavns kag, til Kalundborg kag, . . . hvor der altid ligger 10–12 skoleris, som folk kan hudstryges med«, for det var samme afstraffelsesredskab, der anvendtes i skolerne, som man brugte ved kagstrygning.

Da justitsminister Alberti fik genindført pryglestraffen i 1905, bestemtes det, at den skulle ske ved rotting eller tamp. Til rotting skulle benyttes et spanskør halvanden alen langt og halvanden tomme i omkreds. Spanskørret skulle være taklet i begge ender med begråd. Tampen skulle være et beget stykke tov, to og en halv tomme i omkreds og taklet i begge ender med begråd. Det er sådanne strafferedskaber,

der er kommet til Nationalmuseet.

Spanskør

Mus. nr. 335/1943. Længde 92 1/2 cm.

Tamp

Mus. nr. 334a/1943. Længde 83 cm.

13-balet kat

Mus. nr. 332/1943. Længde 96 1/2 cm. Kattens »hale« forsynet med en række knuder.

Afgivet fra Straffeanstalten på Christianshavn til Nationalmuseets 2. afd. i 1927 (mus. nr. D 11142) og herfra til Dansk Folkemuseum.

Torturinstrumenter

For at fremtvinge bekendelser anvendtes forskellige torturinstrumenter under det såkaldte »pinlige forhør«. Hvor hyppigt de er blevet anvendt i Danmark og hvor, er ikke oplyst. Kun et enkelt af de her viste kan henføres til en bestemt lokalitet.

Mus. nr. 387/1943. Uden hjemstedsangivelse. Højde 39 cm.

Knæknuser bestående af en skruepresse af jern, hvorved et halvrundt, på undersiden takket træstykke kan presses mod en takket jernplade. På fodstykket stempel med Hamburgs mærke. Oprindeligt i Fr. VII's samling; Nationalmuseet 2 (mus. nr. 21663), derfra til Dansk Folkemuseum.

Mus. nr. 391/1943. København. Længde 60 cm. Såkaldt »*paternosterbånd*«, bestående af en hampesnor besat med piggede kugler. Blev lagt om hovedet på delinkventen og snøret til. Købt gennem antikvitethandel. Nationalmuseet 2 (mus. nr. D 11471, 67/1929), derfra til Dansk Folkemuseum.

Mus. nr. 357/1943. Uden hjemstedsangivelse. Længde 12,5 cm.

»*Die goldene Birne*«, pæreformet, firdelt messinginstrument, der ved en langsgående skrue kan spiles fra hinanden. Brugt til at opspærre og udvide munden med. Navnet tyder på tysk oprindelse. Oprindeligt i Fr. VII's samling; Nationalmuseet 2 (mus. nr. 21667), derfra til Dansk Folkemuseum.

Mus. nr. 386/1943. Uden hjemstedsangivelse. Bredde 8 cm.

Håndskrue af retvinklet bøjle af rundjern med bevægeligt tværstykke, der med skrue kan spændes mod bøjlen. Apparatet kan låses med en hængelås gennem de to øskner. Oprindeligt i Fr. VII's samling; Nationalmuseet 2 (mus. nr. 21665), derfra til Dansk Folkemuseum.

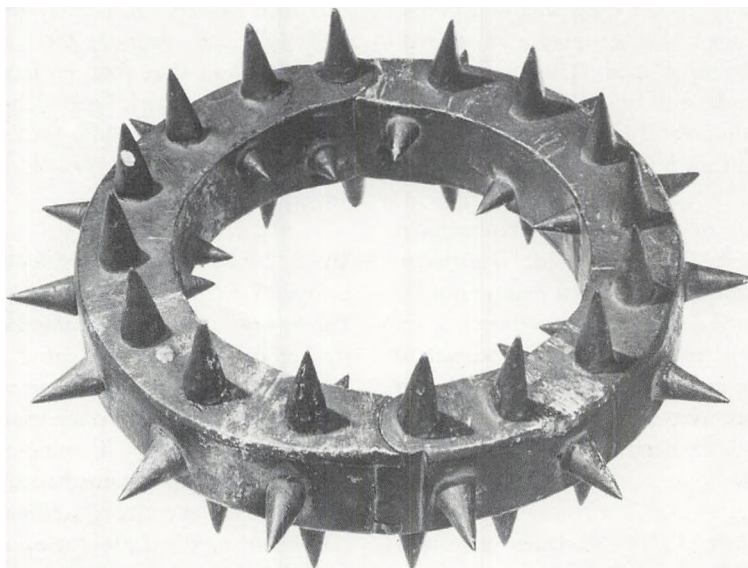
Mus. Nr. 393/1943. Svendborg. Længde 7,5 cm.

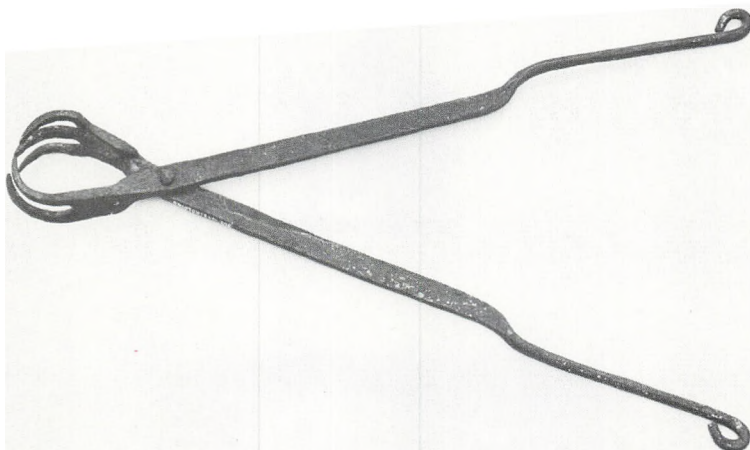
Tommeskruer af tre sammenleddede stykker forsynet med en skrue, hvorved de to hængslede led ved en møtrik kan presses sammen. Tommelfingrene anbringes i stykkets hulninger, der indvendigt er forsynet med små, butte spidser. Fra Svendborg rådhus. Til Nationalmuseet 2 1904 (Mus. nr. D 5471), derfra til Dansk Folkemuseum.

Torturinstrument

Mus. nr. 381/1943. Ukendt hjemsted. Svær jernring af sammenleddede dele besat med spidse, kegleformede pigge i et antal af 16 på over- og underside, 14 på ringens yderside og 12 kortere på dens inderside. Instrumentet befandt sig oprindeligt i Kunstammeret på Gottorp, hvorfra det i kunstammerforvalter Wahls tid (1737–1765)

blev indsendt til Det kgl. Kunstammer, hvor det fik nummeret BDe 16). Her fik det plads i modelkammeret. Afgivet til Oldnordisk Museum fra Det kgl. Kunstmuseum i 1848, hvor det fik nummeret 10988, og herfra til Dansk Folkemuseum. Diameter (eksklusiv pigge) 20,7 cm. Ingen oplysninger om stykkets brug.

»Gloende tænger«

Mus. nr. 382/1943. Kolding. Total-længde 76 cm.

I forordning om grove morderes straf af 16. oktober 1697 bestemtes, at »hvo, som herefter findes og lovlig overbevises med frie forsæt og beråd hu at have myrdet sin ægtefælle, sin herre eller husbond, sin frue eller madmoder eller nogen af deres børn, skal uden al nåde således straffes, at han af skarpretteren knibes med gloende tænger« førend han bliver henrettet ved halshugning.

Den viste tang er foroven forsynet på den ene gren med 3 og på den anden med 2 krumme kløer, der i luk-

ket tilstand griber i hinanden som fingre på et par foldede hænder. Tangen var sammen med et halsjern fastnaglet på hjørnestolpen af Kolding gamle rådhus, som blev nedbrudt i 1839. Det erindredes endnu ved tangens indsendelse til Nationalmuseet i 1852, at den sidste gang havde været brugt på en karl, som havde besvangret en pige og derpå myrdet hende i en lade, for hvilken forbrydelse han siden blev henrettet.

Indsendt til Oldnordisk Museum i 1852 (mus. nr. 12820) og derfra til Dansk Folkemuseum.

»Spansk kappe«

Mus. nr. E 60. Kerteminde. Højde 82 cm. Diameter foroven 52 cm, forneden 70 cm.

Tøndeformet beholder af bøgestaver holdt sammen med jernbånd. Foroven har »kappen« et dække med et hul i midten, hvorigennem synderen stikker hovedet. »Kappen« er uden bund. Forneden 4 jernkroge sandsynligvis til anbringelse af vægte. Til »kappen« hører en hovedbedækning af metal antagelig fra en gammel håndlygte.

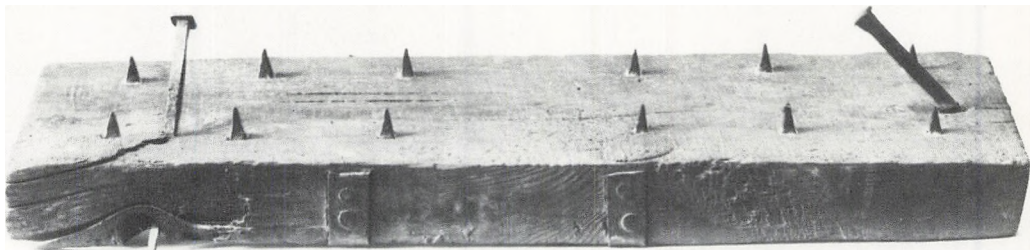
I inventaret over Københavns slot fra 1672 nævnes sammen med den spanske kappe en »jerncachett, som kan sættes på et menneskes hoved og sættes lås for, så han den ej selv kan aftage«, og i forstuen til Hof- og borg-

rettens sal fandtes en »jerncaskett, som er gjort til at straffe med«.

I Køge fandtes oprindeligt såvel en »spansk tønde« som en »spansk kappe«, der synes at være to forskellige straffemidler på samme tid.

Straffen bestod i, at man enten stod i eller hyppigere måtte vandre om med kappen på. I 1780 måtte en vognmandskarl bære den spanske kappe gennem Køges gader i 4 timer under ledsagelse af stadstrommen og 2 vægtere. Så dette optog er ikke gået ubemærket hen.

Den spanske kappe er skænket til Dansk Folkemuseum af Kerteminde byråd i 1887.

»Spansk buk«

At blive rullet på en pigget planke eller på skarpe flintesten i svinebundet stilling kaldtes som militærstraf »den spanske buk«. En anden straf var at blive anbragt i gabestok stående på en pigget planke.

Mus. nr. E 75. Køge. Længde 75 cm. Egeplanke besat med 12 jernspidser og 2 svære jernspigre, indsendtes i 1887 til Dansk Folkemuseum af byrådet i Køge. Bestemmelsen er ukendt, men ifølge opgivelse har den muligvis været anvendt til tortur, så betegnelsen »spansk buk« er måske ikke helt forfejlet.

Fedel

Mus. nr. E 62. Kerteminde. Total-længde 63,5 cm.

Såvel den spanske kappe som fedelen var en art transportabel gabestok, som forbryderne måtte bære gennem byens gader til spot og spe og til glæde for de ærbare, men skadefro borgere. Da den spanske kappe var for stor og tung for kvinder, blev de i stedet sat i fedelen, et violinformet bræt, bestående af to halvdele med halvcirkelformede udskæringer i flugt med hinanden, så de danner runde åbninger, en større til halsen og to mindre til håndleddene. Ved brættets smalle ende et jernhængsel og bagved halsenden et jernoverfald med bøjle til anbringelse af en hængelås. Ved siden af halshullet er fastskruet en jernplade, der tidligere har båret en jernbøjle, hvori der kunne hænge en bjælde eller en rævehale.

Gave fra byrådet i Kerteminde 11/6 1887.

To gabestokke

De gabestokke, der er bevaret i Danmark, har deres oprindelse i helligdagsordningen af 26. september 1735, hvorefter folk, der ikke søgte kirken på helligdage, kunne blive dømt til at stå i gabestokken, der var anbragt nær kirkedøren.

Gabestok af træ

Mus. nr. E 21. Kåstrup kirke, Thy.

Længde 211 cm.

Pælen er forsynet med et halsjern i en jernlænke af tre lange led fastgjort med en øsken.

Skænket til Nationalmuseets 2. afdeling af lærer Hansen; herfra til Dansk Folkemuseum.

Gabestok af egetræ

Mus. nr. E 20, 99/1890. Kolby, Samsø.

Længde 136 cm.

Svær firkantet pæl af egetræ, hvortil et halsjern i en lænke med tre lange led er fæstnet ved en øsken.

Gabestokken havde sin plads ved Kolby kirke og skænkedes i 1890 efter opfordring af ministeriet for kirke- og undervisningsvæsen til Dansk Folkemuseum af kirkeejeren lensgreve Danneskjold-Samsø til Brattingsborg, skønt han i et brev til museet bemærkede, »at jeg nødvendig har villet afstå gabestokken, da jeg satte pris på, at den forblev ved den kirke, til hvilken den fra gammel tid har været knyttet«. Men gabestokken henlå da på kirkens loft.

Oprindelig var gabestokken opstillet ved den skånske gård fra Näs på Frilandsmuseet.

Henvisninger

I det følgende gives en oversigt først og fremmest af danske kulturhistoriske arbejder inden for emnet. Hvor intet andet er angivet, er trykkestedet København. Desuden henvises til *Kulturbistorisk Leksikon for nordisk Mid-delalder* for følgende artikler: Bödel, domare, dødsstraf, fogde, fredløshed, frihedsberøvelse, frihedsstraf, fængelse, förbrytelse, galge, kroppsstraff, kåk, landskabslove, landsting, rettergang, skamstraff, straff, straffered-skab, ting, tyveri m.fl.

Rasmus Berg: Købstad og købstadmand. 1923.

Gunnar Bolin: De medeltida skamstraffen (Rig 1934, 222–224).

I. O. Brandorff: »Træhesten« (Vejle Amts årb. 1928, 254–258).

Lizzie Carlsson: De medeltida skamstraffen (Rig 1934, 121–150).

Chr. Villads Christensen: Baareprøven. Dens Historie og Stilling i For-tidens Rets- og Naturopfattelse. 1900.

Svend Egelund: På kant med loven (Dagligliv i Danmark i det nittende og tyvende århundrede. II. 1964, 331–348).

P. Eliassen: Bøddelens Tang (Historiske Strejftog i Kolding og Omegn. Kolding 1923).

V. Fausbøll: Vægter-Versene i deres ældre og yngre Skikkelse. 1862.

Ole Fenger: Gammeldansk ret. 1983.

Gerhard L. Grove: Skafottet og Kaget paa Nytorv ved Midten af det at-tende Aarhundrede (Fra Arkiv og Museum. II. 1903–05, 160–176).

A. Hjorth Rasmussen: Brøde og straf (Dagligliv i Danmark i det nittende og tyvende århundrede. I. 1963, 309–324).

Jens Holmgaard: Kom hviledagen i hu – eller i gabestokken (Fra Viborg Amt 1984, 57–68).

Johan Hvidtfeldt: Viborg Tugthus i 1700-årene. Et bidrag til jysk rets- og kulturhistorie (Jyske Samlinger. Ny række. I. 1950, 1–58).

Stig Inul: Lov og Ret i Tiden før Kristian V's Danske Lov (Haandbog i Hjemstavnsforskning og Hjemstavnskultur. 1939, 241–257).

- Stig Iuul*: Lov og Ret i Danmark. 1942. (2. udg. 1969).
- Stig Iuul*: Den gamle danske strafferet og dens udvikling indtil slutningen af det 18. århundrede (Kampen mod forbrydelsen. I. 1951).
- Peter Kr. Iversen*: Træhesten i Sønderjylland (Sønderjysk Månedsskrift 1984:4, 263–266).
- Henrik M. Jansen*: Kriminalitet og politi i 200 år på Sydfyn. Svendborg 1979.
- Chr. Axel Jensen*: Aalborg gamle Vesterport (Architekten 1908, 1–10).
- Jens Ulf Jørgensen*: Ting og rettersted (Dagligliv i Danmark 1620–1720. 1969, 307–352).
- Niels Kragb Nielsen*: Tyvens lod (Skalk 1984: 1, 18–25).
- Lars Levander*: Brottling och bödel. Sthlm. 1933.
- Heike Linderkamp*: Niedergerichtliche Strafformen und ihre Anwendung nach Quellen der Rechtspraxis. Ein Beitrag zur Rechtlichen Volkskunde im Schleswig-Holstein. Neumünster 1985.
- Hugo Matthiessen*: Af Randers Tingbøger (Jyske Samlinger. 4. række. I. 520–526).
- Hugo Matthiessen*: Byens Hægte. Bidrag til det kommunale Fængselsvæsens Historie i Tiden før 1660 (Festskrift til Johs. C. H. R. Steenstrup. 1915, 101–124).
- Hugo Matthiessen*: Bøddel og Galgefugl. 1910.
- Hugo Matthiessen*: Bøddelboligen og dens Beboere (Vejle Amts årb. 1910, 1–39).
- Hugo Matthiessen*: De Kagstrøgne. 1919.
- Hugo Matthiessen*: Stodderkongen. Et Blad af Tiggervæsenets Historie (Fra Arkiv og Museum 1913, 256–293).
- Jørgen Olrik*: Stok (Salmonsens Konversationsleksikon XXII (1927), 365).
- Bernhard Olsen*: Gabestok (Salmonsens Konversationsleksikon IX (1920), 303–304).
- Gunnar Olsen*: Træhesten, hundehullet og den spanske kappe. 1960.
- Laurits Pedersen*: Helsingør i Sundtoldstiden 1426–1857. II. 1929. (Hvad Tingbøgerne fortæller om Lov og Ret og gammel Sædvane, 95–192).
- Hans Rasmussen*: Fra Nakskov gamle Raadhus (Lolland-Falsters hist. Samf.s årb. 1918, 130–132).

- R. P. Rasmussen: Den murede Galge paa Vesterfælled. (Historiske Meddelelser om København. I. 1907–08, 151–166).
- P. Fr. Rist: Fra Støvlet-Tiden. 1884 (om militære straffe).
- Folmer Schiøtt: Vægter og Bysvend. 1926.
- Sigurd Schoubye: Om Kagmanden fra Tønder. Tønder Museum 1950.
- V. A. Secher: Bidrag til Københavns Rets- og Kulturhistorie i Christian IV's og Frederik III's Tid (Historiske Meddelelser om København. I. 1907–08, 292 ff.).
- Egill Snorrason: Bøddelsværd (Våbenhistorisk Tidsskrift. Bd. 3:2. 1970, 19–26).
- Fr. Stuckenberg: I Bremerholms Jern (Historisk Tidsskrift 6. rk. III (1891–92), 666–691).
- F. Stuckenberg: Fængselsvæsenet i Danmark 1742–1839. 1896.
- Arthur Thomsen: I stocken. Studier i stockstraffets historia. Lund 1972.
- Arthur Thomsen: Några nordiska kyrkomålningar från 1400-talet (Rig 1970, 1–15).
- Knud Waaben: Misgerning og straf (Dagligliv i Danmark 1720–1790. 1971, 265–296).

